

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

**СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

**ОСНОВИ
КУЛЬТУРИ І ТЕХНІКИ
МОВЛЕННЯ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Педагогічний інститут

Кафедра філології та методики початкової освіти

ОСНОВИ КУЛЬТУРИ І ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС ІЗ КУРСУ
ДЛЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ – «ПОЧАТКОВА ОСВІТА»**

ЛУЦЬК – 2012

УДК 37.011.3–051:81'271(075.8)

ББК 74.204.21я73–9+81.411.1–923.7

О–75

Рекомендовано до видання методичною радою Волинського національного університету імені Лесі Українки як навчально-методичний посібник для студентів педагогічного інституту спеціальності – “Початкова освіта”

Основи культури і техніки мовлення. Навчально-методичний комплекс для студентів спеціальності “Початкова освіта” педагогічного інституту Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2012. – 111 с.

У навчально-методичному комплексі подано перелік важливих для засвоєння курсу тем (лекційних, практичних і самостійних), список літератури, індивідуальні навчально-дослідні завдання, вправи, тести, а також інші матеріали, опрацювання яких сприятиме підвищенню рівня лінгвістичної грамотності, культури та техніки мовлення майбутніх педагогів.

Розробник:

Фенко М. Я. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти педагогічного інституту Волинського національного університету імені Лесі Українки

Рецензент:

Мірченко М. В. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Інституту філології та журналістики Волинського національного університету імені Лесі Українки

Мацюк З. С. – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії та культури української мови Інституту філології та журналістики Волинського національного університету імені Лесі Українки

Ухвалено на засіданні кафедри філології та методики початкової освіти (*Протокол № 1 від 21 серпня 2012 р.*)

Ухвалено методичною комісією педагогічного інституту Волинського національного університету імені Лесі Українки (*Протокол № 1 від 21 серпня 2012 р.*)

Ухвалено методичною радою Волинського національного університету імені Лесі Українки (*Протокол № 2*)

ЗМІСТ

Вступне слово	5
Пояснювальна записка курсу “Основи культури і техніки мовлення”	6
Опис навчального курсу	9
Структура залікового кредиту	10
Тематичний план змістових модулів	11
Лекційний курс	16
Практичний курс	20
Тематичний план самостійної роботи	29
Планування індивідуальної науково-дослідної роботи	48
Питання для підсумкового контролю	52
Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів	56
Структура залікового кредиту (заочна форма навчання)	59
Словник ключових понять курсу	60
Основні теоретичні положення культури мовлення	70
Методичні рекомендації щодо досягнення культури мовлення	80
Основні теоретичні положення техніки мовлення	83
Методичні рекомендації щодо техніки мовлення	101
Список рекомендованих джерел	107

ВСТУПНЕ СЛОВО

Мова у наш час постає не лише засобом спілкування, а й одним зі способів сприймання світу, відтворення його в свідомості людини. Кожен народ сприймає світ специфічно, не так як інші народи, тому в усіх мовах є щось своєрідне, самобутнє, оригінальне. Як основа духовності народу, мова є умовою існування та основним атрибутом нації. Зникає мова – зникає народ. І навпаки, зберігаючи рідну мову, народ зберігає себе.

Культура мови – це питання, яке турбує кожную національну спільноту та виступає предметом публічних дискусій і пильної уваги мовознавців, письменників, узагалі людей, небайдужих до виражальних можливостей слова або до престижу рідної мови. Адже літературна мова суттєво відрізняється від розмовної й потребує постійного дбайливого догляду, культивування.

В Україні проблема культури української мови стоїть досить гостро, оскільки її драматичним тлом є складна історія нашої мови взагалі, століття прямих заборон і переслідувань, витіснення її зі всіх сфер ужитку. Та й сьогодні, в незалежній Українській державі, питання культури мови та культури повсякденного мовлення українців, на жаль, не втратило свого драматизму. Рідна мова зазнає всіляких утисків, асимілятивного впливу від мов національних меншин і витіснення російською мовою. Тому відстоювання престижу української мови не зводиться до клопотів професійного вдосконалення мовців, а стосується долі рідної мови взагалі, масштабів і якості суспільного функціонування української мови.

Завданням кожного українця є відстоювання, удосконалення та пупуляризація рідного слова, що можливе лише при вільному володінні державною мовою. Успіхи людини в житті, її взаємини з іншими членами суспільства залежать від уміння спілкуватися, від культури мовлення загалом.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА КУРСУ “ОСНОВИ КУЛЬТУРИ І ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ”

В умовах національного та соціально-культурного становлення державності, демократизації суспільства, відродження інтелектуального й духовного потенціалу громадян України, розширення сфер функціонування української мови як державної, особливої актуальності набуває культура усного та писемного мовлення – найважливішого засобу спілкування, виховання і всебічного розвитку особистості. Відповідно до сучасних потреб прийнято низку документів, які визначають шляхи реалізації наскрізного завдання в галузі мовної освіти. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті, окреслюючи перспективи подальшого вдосконалення навчально-виховного процесу, наголошує на тому, що “освіта сприяє формуванню високої мовної культури та мовної компетентності громадян, поваги до державної мови”. Відтак, особливої значущості набуває робота, спрямована на формування культури українського мовлення, починаючи з початкової школи, оскільки набуті в юному віці лінгвістичні знання та мовленнєві вміння стають підґрунтям комунікативної досконалості й нормативності мовлення.

Завжди цінувалися люди з високою культурою, здатні відстоювати свою точку зору, говорити просто, логічно, доступно, лаконічно, але в той же час упевнено. Сьогодні вміння вести діалог, дискусію, презентацію, викликати певні емоції, бажання висловлюватися цінується високо та вважається необхідною якістю культурної сучасної особистості.

У нових соціально-економічних умовах розвитку державності зростає значення і вимоги до формування соціально-активної, культурної й духовно багатой особистості. Однією із основних умов цього процесу є набуття молоддю навичок вільно і компетентно оперувати мовленнєвими засобами. Не володіючи досконало багатством рідної мови, громадянин буде не спроможним розвинути свою думку, оформити діловий документ, грамотно та переконливо представити

виробничі інтереси, а від цього будуть знівельовані функції, що покладені на нього суспільством. Тому одним із найголовніших завдань дисципліни “Основи культури і техніки мовлення” є навчити студентів змістовно, граматично правильно та стилістично вправно висловлювати свої думки.

Культура мовлення – це система вимог, регламентацій щодо вживання мови в мовленнєвій діяльності (усній і писемній). Належна культура мовлення – свідчення розвинутого інтелекту та високої загальної культури особистості. Тільки через високу культуру мовлення виявляються невичерпні потенції мови, гармонія її функцій. Культура мовлення має велике національне і соціальне значення: вона забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, ефективно здійснення всіх функцій мови, ошляхетнює стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства в цілому. Через культуру мовлення відбувається культивування самої мови, її вдосконалення.

Щодо другого підрозділу дисципліни, то техніка мовлення є практичним освоєнням культури усного мовлення. Вона визначає норми артикуляції звуків та використання пауз, сили, темпу та тембру голосу як інтонаційних елементів висловлення. Основи культури і техніки усного мовлення ґрунтовані на літературній мові, її звуковому і словниковому складі, граматичній будові.

Мета курсу – навчити студентів досконало володіти мовними засобами, спілкуватися з дотриманням норм сучасної української мови та мовленнєвого етикету, сформувати вміння впливати словом та віртуозно відтворювати експресивно-емоційний зміст художніх творів.

Завдання курсу “Основи культури і техніки мовлення” полягають у тому, щоб:

- зацікавити студентів нормативно спілкуватися, розвивати навички впливу за допомогою мовних засобів;
- ознайомити з мовознавчою наукою: здобутками та перспективами;
- ґрунтовно та системно засвоїти норми сучасної української літературної мови;

- цілісно теоретично та практично вивчити рідну мову, що сприятиме виробленню орфографічних і пунктуаційних навичок;
- оволодіти нормами мовленнєвого етикету;
- підвищити рівень культури мовлення майбутніх педагогів;
- виробити навички техніки мовлення.

Вивчаючи курс “Основи культури і техніки мовлення”, **студенти повинні знати:**

- визначення основних понять курсу;
- процес зародження та становлення сучасної української літературної мови;
- значення літературної мови в житті людини;
- сучасну мовну ситуацію в Україні;
- особливості фонетичного, лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів мови;
- норми української мови;
- стильову диференціацію сучасної української літературної мови;
- складові техніки мовлення та уміння їх реалізовувати на практиці;
- специфіку опрацювання текстів різних стилів.

Студенти повинні вміти:

- характеризувати основні поняття курсу;
- спілкуватись із дотриманням норм сучасної української літературної мови;
- використовувати формули ввічливості;
- керувати диханням і голосом під час комунікації;
- вільно оперувати мовними засобами під час комунікативного акту відповідно до умов і мети спілкування.

ОПИС НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Галузь, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчального курсу
<p>Галузь знань: <i>0101</i> <i>Педагогічна освіта</i></p> <p>Спеціальність: <i>6.010102</i> <i>Початкова освіта</i></p> <p>Освітньо-кваліфікаційний рівень: <i>бакалавр</i></p>	<p>Кількість кредитів, відповідних ECTS: <i>2 кредити</i></p> <p>Загальна кількість годин: <i>72</i></p> <p>Тип курсу: <i>обов'язковий</i></p> <p>Рік підготовки: <i>3</i></p> <p>Семестр: <i>5</i></p> <p>Лекції: <i>18 годин</i></p> <p>Практичні: <i>18 годин</i></p> <p>Самостійна робота: <i>18 годин</i></p> <p>Індивідуальна робота: <i>18 годин</i></p> <p>Модулів: <i>2 модулів</i></p> <p>Вид контролю: <i>залік</i></p>

СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ

Тема	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Індивідуальна робота	Вид контролю	Усього
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I ОСНОВИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ						
Тема 1. Мовленнєва комунікація. Культура мовлення як елемент загальної культури людини	2	2	2	2		
Тема 2. “Основи культури і техніки мовлення” як навчальна дисципліна	2		2	2		
Тема 3. Сучасна українська літературна мова. Мовні норми	2	4	2	2		
Тема 4. Стильова диференціація сучасної української літературної мови	2		2	2		
Тема 5. Основні комунікативні ознаки культури мовлення	2	4	2	2		
Тема 6. Мовний етикет як необхідна одиниця культури мовлення.	2	4	2	2		
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ						
Тема 7. Техніка мовлення. Складові техніки мовлення	2	2	1	2		
Тема 8. Засоби логіко-емоційної виразності мовлення	2		4	2		
Тема 9. Екстралінгвістичні засоби комунікації	2	2	1	2		
УСЬОГО	18	18	18	18	Залік	72

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЗМІСТОВИХ МОДУЛІВ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І.

ОСНОВИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Тема 1. Мовленнєва комунікація. Культура мовлення як елемент загальної культури людини. Мовленнєва комунікація – це спілкування з використанням засобів мовлення. Взаємодія двох і більше осіб під час спілкування вимагає не лише досконалого знання мови та її елементів, а й вміння толерантно, етикетно (культурно) поводитись і розмовляти.

Культура мовлення – це лінгводидактична наука, яка вивчає стан і статус норм сучасної літературної мови в конкретну епоху та рівень лінгвістичної компетенції сучасних мовців, соціальний та особистісний аспекти їх культуромовної поведінки. Культура мовлення на сучасному етапі зорієнтована на формування креативної мовної особистості, яка має розвинуте чуття мови, досконало володіє мовним етикетом та спрямована на толерантне мовленнєве спілкування.

Тема 2. “Основи культури і техніки мовлення” як навчальна дисципліна. Культура мовлення – це система вимог, регламентацій стосовно вживання мови в мовленнєвій діяльності. Культурою мовлення прийнято вважати дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування. Об’єктом вивчення культури мовлення є сама мова, предметом – норми літературної мови в їх конкретно-історичному вияві.

Тема 3. Сучасна українська літературна мова. Мовні норми Мова – основна характерна ознака та символ нації. Мова – це продукт людини (створена

людиною), який постійно розвивається й удосконалюється її носіями. Основна функція мови – бути засобом спілкування, засобом збереження і передачі інформації в часі та просторі. Мова є спільною для всіх її носіїв, вона живе тільки у мовленні. Тобто мова – найважливіший засіб спілкування людей, засіб вираження й передачі думок, почуттів, волевиявлень. Обслуговуючи потреби суспільства, мова виконує низку функцій: комунікативну, мислетворчу, номінативну, ідентифікаційну, експресивну, гносеологічну, естетичну, культураносну, фактичну, волюнтативну, магічно-містичну, демонстративну й ін.

У лінгвістиці прийнято виділяти поняття літературної мови. Літературна мова – це унормована мова суспільного спілкування, зафіксована в писемній та усній практиці. Вона функціонує у всіх сферах суспільного життя, обслуговує освіту, науку, ЗМІ, художню літературу і под., є засобом вираження національної культури та самосвідомості.

Норма літературної мови – це сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови і суспільства. Мовними нормами повинні володіти всі носії української мови. Вони є єдині та загальнообов'язкові. Мовні норми встановлюються суспільно мовною практикою народу, відшліфовуються майстрами слова різних стилів, обґрунтовуються мовознавчою наукою і узаконюються певними урядовими та науково-освітніми актами.

Тема 4. Сильова диференціація сучасної української літературної мови. Сильові різновиди української мови – суспільно усвідомлені видозміни літературної мови, що об'єднують: структурно-функціональні стилі; експресивно-стилістичні варіації мови; підсистеми функціональних стилів (жанри).

Прийнято розрізняти: розмовно-побутовий, художній, науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, епістолярний і конфесійний стилі.

Тема 5. Основні комунікативні ознаки культури мовлення. Основними комунікативними ознаками культури мовлення вважають: змістовність (продумати текст й основну думку висловлювання; розкрити їх повно; матеріал підпорядкувати темі й основній думці; говорити й писати лише те, що добре відомо, не говорити й не писати зайвого; добирати матеріал, якого не вистачає); правильність і чистота (дотримуватись норм літературної мови: в усному висловлюванні – орфоепічних, лексичних, фразеологічних, словотворчих, граматичних, стилістичних: у писемному – лексичних, фразеологічних, словотворчих, граматичних, стилістичних, орфографічних, пунктуаційних); точність (використовувати слова та будувати речення так, щоб найточніше передати зміст висловлювання); логічність і послідовність (говорити й писати послідовно, виділяючи мікротеми та встановлюючи зв'язок між ними; забезпечувати смислові зв'язки між словами й реченнями в тексті); багатство (використовувати різноманітні мовні засоби, уникати невиправданого повторення слів, однотипних конструкцій речень); доречність (ураховувати де, коли, з ким, при яких обставинах відбувається спілкування); виразність і образність (добирати слова та будувати речення так, щоб якнайкраще, найточніше передати думку, бути оригінальним у висловлюванні й впливати на співрозмовника).

Тема 6. Мовний етикет як необхідна одиниця культури мовлення. Етикет – це кодекс правил поведінки, що регламентують взаємини між людьми у різних ситуаціях. Мовний етикет – це сукупність мовних засобів, які регулюють поведінку людей у процесі мовлення. Український мовленнєвий етикет, на думку М. Стельмаховича, – це національний кодекс словесної добропристойності, правила ввічливості. Мовленнєвий етикет ставить перед комунікантами певні вимоги – їх розмова має бути ввічливою, статечною, пристойною, а самі співрозмовники повинні виявляти один до одного уважність і чемність.

Дотримання правил мовленнєвого етикету робить спілкування приємним і бажаним.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II.

ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ

Тема 7. Техніка мовлення. Складові техніки мовлення. Техніка мовлення – комплекс теоретично-практичних основ вимови (досконале володіння мовним апаратом, уміння правильно користуватися в педагогічних, навчально-виховних цілях мовою та мовленням) так, щоб вона справляла на слухача евристичне (інтелектуальне), емоційно-естетичне, спонукальне враження. Оволодіння технікою мовлення потребує усвідомлення суті логічного мовлення, знання будови мовленнєвого апарату, особливостей звукотворення, опанування технікою фонаційного дихання, формування артикуляційної вимови, правильної дикції, вміння дотримуватися оптимального темпу та ритму мовлення. Основні елементи техніки мовлення: дихання, голос, дикція, орфоепія.

Тема 8. Засоби логіко-емоційної виразності мовлення. Під поняттям “засоби логіко-емоційної виразності” читання розуміють сукупність органічно пов’язаних між собою компонентів виразності без осмислення й урахування яких неможливо передати логічного та емоційного (внутрішнього, психологічного) змісту мовлення. До таких компонентів належать: паузи (синтаксичні, логічні, психологічні, віршовані, фізіологічні); змістова й емоційна функція логічно наголошених слів; мелодика та її основні ходи (зміни); видозміни темпу читання. Кожне осмислення думки, власної або чужої, може бути правильно виражене і так само сприйняте слухачами лише в тому разі, коли читець (мовець) правильно використає всі компоненти мови (системи її звуків, складобудови, словесного наголосу) та інтонації (органічної єдності пауз, логічної та емоційної функції наголосів, мелодики, темпу, режиму й голосового тембру).

Тема 9. Екстралінгвістичні засоби комунікації. Невербальна (несловесна) комунікація – це система знаків, що використовуються у процесі спілкування та

відрізняються від мовних засобами й формою вияву. Серед невербальних засобів спілкування першою слід назвати оптико-кінетичну систему, що складається з жестів, міміки та пантоміміки, рухів тіла (кінесики). Далі виокремлюють паралінгвістичну й екстралінгвістичну системи. Паралінгвістична система – це вокалізації, тобто якості голосу, його діапазон, тональність. Екстралінгвістична система – це темп, паузи, різні вкраплення в мову (плач, сміх, кашель тощо). Традиційно вважають, що ці види засобів є навколумовними прийомами, які доповнюють семантично значущу інформацію.

ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. ОСНОВИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

ЛЕКЦІЯ № 1. Мовленнєва комунікація. Культура мовлення як елемент загальної культури людини

1. Мова і суспільство.
2. Сучасна мовна ситуація та мовні проблеми в Україні.
3. Правовий статус української мови. Поняття “державна” й “офіційна” мова.
4. Двомовність і культура мовлення.
5. Мовне виховання та мовна освіта як необхідні складові мовленнєвої культури людини.

Рекомендована література: 2, 4, 11, 18, 27, 34.

ЛЕКЦІЯ № 2. “Основи культури і техніки мовлення” як навчальна дисципліна

1. “Основи культури і техніки мовлення” як навчальна дисципліна.
2. Суть поняття “культура мовлення”, рівні його потрактування.
3. Мета, предмет, об’єкт, завдання дисципліни.
4. Зв’язок “Основи культури і техніки мовлення” з іншими дисциплінами.
5. Нормативний та етичний аспекти культури мовлення.

Рекомендована література: 2, 4, 11, 18, 27, 34.

ЛЕКЦІЯ № 3. Сучасна українська літературна мова. Мовні норми

1. Мова та мовлення в житті людини.
2. Природа і функції мови.
3. Види мовленнєвої діяльності.

4. Поняття національної та літературної мови. Найістотніші ознаки літературної мови.

5. Форми існування мови та мовлення.

6. Усна та писемна форми літературної мови.

7. Норми української літературної мови.

Рекомендована література: 2, 4, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 24, 25, 27, 31, 32, 34, 36, 37, 38.

ЛЕКЦІЯ № 4. Стильова диференціація сучасної української літературної мови

1. Поняття “стиль мовлення”.

2. Характеристика основних функціональних стилів сучасної української літературної мови:

а) розмовний стиль;

б) художній стиль;

в) науковий стиль;

г) офіційно-діловий стиль;

ґ) публіцистичний стиль;

д) епістолярний і конфесійний стилі.

3. Поняття індивідуального стилю мовлення.

Рекомендована література: 2, 4, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 24, 31, 32, 34.

ЛЕКЦІЯ № 5. Основні комунікативні ознаки культури мовлення.

1. Класифікація комунікативних ознак культури мовлення.

2. Правильність мовлення.

3. Змістовність мовлення.

4. Чистота мовлення.

5. Логічність і послідовність мовлення.

6. Виразність і образність мовлення.

7. Точність мовлення.
8. Багатство мовлення.
9. Доречність мовлення.
10. Шляхи досягнення високої культури мовлення.

Рекомендована література: 2, 4, 9, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 24, 26, 29, 30, 34.

ЛЕКЦІЯ № 6. Мовний етикет як необхідна одиниця культури мовлення

1. Етикет. Мовний етикет. Мовленнєвий етикет.
2. Мовленнєвий етикет, його специфіка.
3. Ввічливість – основа етикетного спілкування.
4. Учасники комунікативного процесу. Їх характеристика.
5. Стандартні етикетні ситуації.
6. Етикетна поведінка у спілкуванні.

Рекомендована література: 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 16, 27, 22, 24, 26, 29, 30, 33, 39, 40.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II.

ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ

ЛЕКЦІЯ № 7. Техніка мовлення. Складові техніки мовлення

1. Техніка мовлення, її чинники.
2. Дихання як складова техніки мовлення. Типи дихання. Гігієнічні правила дихання.
3. Голос. Природні якості та постановка голосу. Якості розвиненого голосу. Гігієна голосу.
4. Орфоепія як основа правильного мовлення.
5. Дикція.

Рекомендована література: 2, 4, 9, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 24, 26, 29, 30, 34.

ЛЕКЦІЯ № 8. Засоби логіко-емоційної виразності мовлення

1. Компоненти логіко-емоційної виразності мовлення.
2. Інтонація як мовне явище.
3. Мовний такт. Його значення для процесу мовлення.
4. Пауза. Види пауз.
5. Логічний наголос.
6. Мелодика мовлення.
7. Темп мовлення.

Рекомендована література: 2, 3, 4, 9, 11, 12, 15, 21, 22, 24, 26, 29, 30, 34.

ЛЕКЦІЯ № 9. Екстралінгвістичні засоби комунікації

1. Невербальні засоби спілкування, їх різновиди.
2. Відстань між комунікантами.
3. Поза та погляд мовця.
4. Міміка. Вміння керувати мімікою.
5. Симптоми.
6. Пантоміміка (жести, їх різновиди та характеристика).
7. Предметні знаки етикетного спілкування.

Рекомендована література: 2, 3, 4, 9, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 24, 26, 29, 30.

ПРАКТИЧНИЙ КУРС

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. ОСНОВИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Практичне заняття № 1

ТЕМА: Мовленнєва комунікація. Культура мови як елемент загальної культури людини

1. Сучасна мовно-культурна ситуація в Україні.
2. Основні чинники сучасної мовної ситуації в Україні.
3. Правовий статус української мови. Поняття “державна” й “офіційна” мова.
4. Характеристика понять “культура мови” та “культура мовлення”.
5. Рідна мова у вихованні мовної особистості.
6. Мовне виховання та мовна освіта як необхідні складові мовленнєвої культури людини.

Рекомендована література: 2, 4, 11, 18, 27, 34.

ЗАВДАННЯ:

1. Законспекуйте: Масенко Лариса Мовно-культурна ситуація в Україні // Дивослово. – 2001. – № 10. – С. 7–10;
2. Напишіть твір “Рідна мова у моєму житті”.
3. Кому належить вислів: “Ніщо не обходиться нам так дешево і не цінується так дорого, як увічливість?” Поясніть його значення.
4. Серед поданих слів відшукайте невідомі вам і, скориставшись тлумачним словником, з’ясуйте їх значення.

Абетка, акваріум, брунька, гривня, гроно, іволга, капуста, капризний, коломийка, легендарний, ласувати, маршрут, наполегливий, ретельний, сповідатися, цупкий, чепурний.

5. Підготуйте круглий стіл: “Сучасна мовна ситуація в Україні: проблеми та шляхи вирішення”.

Практичне заняття № 2–3

ТЕМА: Сучасна українська літературна мова. Мовні норми

1. Мова і мовлення в житті людини.
2. Природа та функції мови.
3. Походження української мови.
4. Мова. Поняття національної та літературної мови. Найістотніші ознаки літературної мови.
5. Усна і писемна форми літературної мови.
6. Усне мовлення, його доміанти.
7. Основні форми комунікативної поведінки (монолог, діалог, полілог).
8. Норми сучасної української літературної мови:
 - орфоепічні мовні норми;
 - акцентуаційні мовні норми;
 - граматичні мовні норми;
 - лексичні мовні норми;
 - стилістичні мовні норми;
 - графічні й орфографічні мовні норми;
 - пунктуаційні мовні норми.
9. Причини відхилень від мовних норм.

Рекомендована література: 2, 4, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 24, 25, 27, 31, 32, 34, 36, 37, 38.

ЗАВДАННЯ:

1. Скласти таблицю норм сучасної української мови.
2. Виконати письмово наступні вправи:
 - У котрих словах на місці крапок треба вимовляти звук [г]? Чому?

1. А...рус. 2. ...азета. 3. На ...рунті. 4. ...валт. 5. А...ресія.

- У котрих із поданих слів правильно підкреслено наголошені склади?
Чому?

1. Алфавіт. 2. Бідненький. 3. Чотирнадцять. 4. Борошно. 5. Нести.

- У котрих словах наголос падає на другий склад?

1. Новий. 2. Гарбуз. 3. Динаміка. 4. Подолати. 5. Донька. 6. Читання.
7. Циган. 8. Приказка. 9. Чотирнадцять. 10. Занепад.

- Котрі іменники мають закінчення -а в родовому відмінку:

1. Листопад (місяць), Рим (місто), образ (ікона).

2. Листопад (явище в природі), Рим (державна), образ (літературний герой).

- У котрому рядку всі наведені іменники середнього роду?

1. Естафета, пюре, рантьє, водоймище, зародок.

2. Журі, лоша, Батумі, еволюція, конференсьє.

3. Кофе, Сочі, море, оповідання, дівчатко.

4. Ківерці, Львів, озеро, пюре, зелень.

5. Таксі, кашне, дитя, Умань, Ірпінь.

3. Прочитайте слова за правилами літературної вимови. Затранскрибуйте.
Підкресліть слова, у яких наявні звуки [дж], [дз], [дз'].

*Ходжу, раджу, воджу, бджола, підживлення, нагородження, приїжджати,
кукурудза, кукурудзяний, дзвінок, надзвичайний.*

4. Виправте допущені помилки:

- **Й** Галя, **і** Володимир відчули, як **в** них щось прорвалося; шалений потік, що довго стримувався, раптом звалив греблю, яку мостили мимовільно, **й** вони забули про усі ваги **і** противаги... (В. Шевчук).

- Певно, навіть **й** Кнезь не знає, скільки часу Град наш стоїть. Хоча, ні. Кнезь знає усе. Він майже усіх знає, хто як зветься **із** вільних, що **в** Граді живуть. А смердів всяких – їх чого ж на ім'я кликати, вони **і** самі себе на ім'я не завжди знають, до них тільки “ей ти” **і** говориться. (О. Іванець).

Практичне заняття № 4–5

ТЕМА: Основні комунікативні ознаки культури мовлення.

1. Комунікативних ознаки культури мовлення. Їх класифікація.
2. Теоретичні аспекти формування правильності мовлення.
3. Правильність мовлення.
4. Взаємозв'язок категорій “правило” і “норма”.
5. Змістовність мовлення.
6. Чистота мовлення.
7. Логічність і послідовність мовлення. Предметна та понятійна логічність. Причини помилок у логічності викладу.
8. Виразність і образність як ознака культури мовлення.
9. Точність мовлення як комунікативна ознака культури мовлення.
10. Багатство та різноманітність мовлення. Зв'язок між поняттями.
11. Джерела багатства мовлення: лексичне та фразеологічне; семантичне; стилістичне багатство мовлення.
12. Доречність мовлення.

Рекомендована література: 2, 4, 9, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 24, 26, 29, 30, 34.

ЗАВДАННЯ:

1. Використовуючи подані початки абзаців, напишіть текст промови. Який спосіб інтеграції промови забезпечує тут зв'язок окремих частин тексту?

а) вивчення теми починається з ...; б) насамперед...; в) потім...; г) після цього...; д) наприкінці роботи...

2. Прочитайте текст. Знайдіть його основну частину. Чи є тут вступ? Кульмінація? Закінчення? Якщо є, то вкажіть, де?

Один чоловік мав двох синів. Прийшовши до першого, він сказав: “Піди-но, дитино, сьогодні, попрацюй у винограднику!” А той відповів: “Готовий, панотче”, – і не пішов. І батько, прийшовши до другого, так само сказав. А той

відповів і сказав: “Я не хочу”. А потім покався і пішов. Котрий же з двох учинив волю батькову? (Біблія).

3. Зробіть текст яскравим, емоційним, художнім, уживши порівняння, епітети, метафори.

І знову літо. Спека. Полудень. Поблизу море. Воно знаходиться за сто кроків. Хочеться викупатися в воді.

4. Вправи на розвиток усного мовлення. Прочитайте скоромовки, вправляючись у швидкості промовляння, з'ясуйте, як ви зрозуміли суть скоромовки.

Згори гарно та тихо, а всередині ворушиться лихо.

Словом як шовком вишиває, а ділом як шилом шпигає.

Ти йому про діло, а він тобі про козу білу.

Млин меле – мука буде, язик меле – біда буде.

Тишком, нишком вийшла мишка із нори, в шкряботушки ніс і вушка догори.

10. Підготуйте діалоги чи полілоги, орієнтовані на різні життєві ситуації.

Студенти діляться на пари (2-4 особи), обирають тему діалогу, обмірковують місце, час та умови спілкування (наприклад: розмова у громадському транспорті з невідомою особою; дискусія з колегою на політичну тему та под.).

Практичне заняття № 6–7

ТЕМА: Мовний етикет як необхідна одиниця культури мовлення

1. Етикет. Поняття мовного та мовленнєвого етикету.
2. Національна система мовленнєвого етикету. Етикет і ментальність.
3. Парадигма етикетних ситуацій.
4. Специфіка добору мовних одиниць у етикетному мовленні.
5. Культура наукової та професійної української мови.
6. Культура ділової української мови.

7. Культура монологічного мовлення.
8. Культура діалогічного мовлення.
9. Мовленнєвий етикет педагога.

Рекомендована література: 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 16, 27, 22, 24, 26, 29, 30, 33, 39, 40.

ЗАВДАННЯ:

1. Законспекуйте:

- Татаревич Г. Етикет і ментальність / Г. Татаревич // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 18-19;
- Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет / М. Стельмахович // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 20-21;

2. Правила мовного етикету в прислів'ях (змагання 2-х команд: хто швидше із розсипаних на столі прислів'їв складе правила мовного етикету й підготує коментар до них, той переможе).

- *Усякому слову свій час.*
- *Краще мовчати, аніж брехати.*
- *Бережи хліб на обід, а слово на відповідь.*
- *Не хочеш почути дурних слів, не кажи їх сам.*
- *Треба знати, де що сказати.*
- *Що маєш казати, те наперед обміркуй.*
- *Базіка – мовний каліка.*
- *Говорить, наче три дні не їв.*
- *Заторохкотіла сорока, як діжка з горохом.*
- *Бесіди багато, а розуму мало.*
- *Меле, як порожній млин.*
- *Слово до слова – зложиться мова.*

3. Мовно-етикетна гра “Хто перший закінчить фразу”:

• Ну щоб, здавалося, слова ... (Слова та голос – більш нічого. А серце б'ється, ожива, як їх почує!..).

- Слово до слова ... (зложиться мова).
- Шабля ранить тіло, а ... (слово – душу).
- Треба знати, що ... (кому й де казати).
- Холодним словом ... (душу обпечеш).
- Держи хліб на обід, а ... (слово на відповідь).
- Мова моя материнська ... (мова моя українська).
- Слово – зброя. Як усяку зброю... (треба чистити й доглядати).

4. Поясніть вислів грецького філософа Сократа: “Скажи що-небудь, щоб я тебе побачив”.

5. Підготуйте промову: “Уміння слухати та переконувати – основа толерантного спілкування”.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ

Практичне заняття № 8

ТЕМА: Техніка мовлення. Складові техніки мовлення

1. Техніка мовлення, її чинники.
2. Мовний апарат. Професійно-гігієнічні вимоги до нього.
3. Фізіологічна основа мовлення – дихання.
4. Дихання як один із технічних показників виразного мовлення. Типи дихання. Гігієнічні правила дихання.
5. Голос – дієвий компонент звукового мовлення.
6. Основні властивості та якості голосу. Гігієна голосу.
7. Голос – основний інструмент учителя.
8. Дикція й орфоепія – визначальні якісні ознаки мовлення.

9. Роль дикції та правильної вимови в роботі вчителя.

Рекомендована література: 2, 4, 9, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 24, 26, 29, 30, 34.

ЗАВДАННЯ:

1. Підготувати переказ тексту (за вибором студента) із дотриманням вимог техніки мовлення.

2. Вправи на розвиток усного мовлення, зокрема володіння голосом, розвиток почуття ритму.

Прочитайте вірш (за власним вибором), голосом підкреслюючи ритміку, інтонаційну наповненість та емоційно-експресивну забарвленість вірша.

3. Прочитайте виразно вірш. Дайте йому заголовок.

*В саду, в ожинових кущах,
Сміливе кошенятко зустріло
Чемного хруща на волохатих лапках.
І чемний хрущ йому сказав:
– Я радий вас вітати,
Бо я давно на друга ждав.
Я – хрущ. А вас як звати?
Але сміливе кошеня
Було не чемне, мабуть,
Бо, не сказавши навіть “няв”,
Втекло чимдуж до мамі... (Анатолій Костецький)*

Практичне заняття № 9

ТЕМА: Екстралінгвістичні засоби комунікації

1. Невербальні засоби спілкування, їх різновиди.
2. Відстань між комунікантами.
3. Поза та погляд мовця.
4. Міміка. Уміння керувати мімікою.

5. Симптоми.
6. Пантоміміка (жести, їх різновиди та характеристика).
7. Предметні знаки етикетного спілкування.

Рекомендована література: 2, 3, 4, 9, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 24, 26, 29.

ЗАВДАННЯ:

1. Напишіть агітаційний виступ “Суржик чи літературне мовлення?”.

Студенти утворюють дві протилежні за уподобаннями групи. Одні – відстоюють перевагу літературного мовлення молоді; інші – виборюють право розмовляти так, як їм подобається і не вирізняться з натовпу.

2. Вправи на розвиток усного мовлення. *Складіть невеликі тексти (монолог, діалог) для представлення протилежних інтонацій (інтонаційні антоніми): радісна – сумна; прочитати текст патетично – іронічно; серйозно – з гумором і под.*

3. Підготувати суд-імпровізацію (щонайменше п'ять учасників: позивач – російська мова, підсудний – українська мова, прокурор – сучасна політика можновладців, адвокат – Україна, свідки – пересічні українці тощо). Спробуйте інсценувати розгляд справи в суді з відповідними виступами.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І.

ОСНОВИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

ТЕМА 1: Мовленнєва комунікація. Культура мови як елемент загальної культури людини

1. Мова і суспільство.
2. Сучасна мовна ситуація та мовні проблеми в Україні.
3. Основні чинники сучасної мовної ситуації в Україні.
4. Шляхи покращення сучасної мовної ситуації в Україні.
5. Правовий статус української мови. Поняття “державна” й “офіційна” мова.
6. Перспективи розвитку української мови як державної.
7. Характеристика понять “культура мови” та “культура мовлення”.
8. Мовленнєва культура людини.

Рекомендована література: 2, 4, 11, 18, 27, 34.

Завдання:

1. Напишіть промову на захист державного статусу української мови.
2. Напишіть твір “Чи є майбутнє в українській мові?”.
3. Законспекуйте:
 - a. Регушевський Є. До розуміння поняття «рідна мова» // Мовознавство. – С. 17–18;
 - b. Тараненко О. Українська мова в умовах сучасної мовної ситуації в Україні // Українська мова і література в школі. – 2001. – С. 6–19;

ТЕМА 2: “Основи культури і техніки мовлення” як навчальна дисципліна.

1. “Основи культури і техніки мовлення” як навчальна дисципліна.
2. Характеристика основних понять курсу.
3. Мета, предмет, об’єкт, завдання дисципліни.
4. Зв’язок “Основ культури і техніки мовлення” з іншими дисциплінами.
5. Нормативний та етичний аспекти культури мовлення.
6. Нормативність і культура українського мовлення.

Рекомендована література: 2, 4, 11, 18, 27, 34.

Завдання:

1. Випишіть у словничок основні поняття курсу.
2. Напишіть твір “Значення культури мовлення у моєму житті”.
3. Прочитайте ряд слів. Чи всі слова-синоніми мають однакове значення?

Спробуйте їх пояснити.

Ліс, бір, діброва, пуща, праліс.

Теплий, пекучий, гарячий.

Чистий, охайний, чепурний, акуратний.

4. Пояснити значення прислів’їв і виписати антоніми парами.

Не хвались, як починаєш, а хвались, як закінчуєш.

Хто не знав зла, не вмів шанувати добра.

Тобі – сміх, а мені – плач.

Із щастя та горя скувалася доля.

Хто спритний в молодості, той моторний до старості.

Рідкій каші густою не стати.

ТЕМА 3: Сучасна українська літературна мова. Мовні норми

1. Мова та мовлення в житті людини.
2. Природа і функції мови.

3. Мова. Поняття національної та літературної мови. Найістотніші ознаки літературної мови.

4. Форми існування мови й мовлення.

5. Усна і писемна форми літературної мови.

6. Характеристика норм сучасної української літературної мови.

7. Причини відхилень від мовних норм.

Рекомендована література: 2, 4, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 24, 25, 27, 31, 32, 34, 36, 37, 38.

Завдання:

1. Розв'язати тестові завдання:

а) із яким словом логічно поєднується слово *судження*?

1. *Поверхневі*. 2. *Поверхові*.

б) із яким словом логічно поєднується слово *кінська*?

1. *Збруя*. 2. *Зброя*.

в) із яким словом логічно поєднується слово *вал*?

1. *Земний*. 2. *Земляний*.

г) із яким словом логічно поєднується слово *коментар*?

1. *Телевізійний*. 2. *Телевізорний*.

г) із яким словом логічно поєднується слово *дослідник*?

1. *Авторитетний*. 2. *Авторитарний*.

д) із яким словом логічно поєднується слово *обставини*?

1. *Аналогічні*. 2. *Аналогійні*.

е) із яким словом логічно поєднується слово *паперові*?

1. *Гривні*. 2. *Гривни*.

є) із яким словом логічно поєднується слово *краяти*?

1. *Тканину*. 2. *Хліб*.

ж) серед підкреслених слів або словосполучень знайти ті, які потрібно змінити або виправити, щоб речення стало правильним.

Заступник директора (1) по виховній роботі (2) привів (3) багато цікавих прикладів (4), які ілюструють рівень правового виховання в навчальному (5) закладі.

з) серед підкреслених слів або словосполучень знайти ті, які потрібно змінити або виправити, щоб речення стало правильним.

Подвижниками (1) Богдана Хмельницького були талановиті (2) воєначальники (3) Максим Кривоніс, Іван Богун, Данило Нечай. Вони приймали активну участь (4) у визвольному русі (5) нашого народу.

і) котрі слова й словосполучення нормативні в сучасній українській літературній мові?

1. По вечорам. 2. Залізنا дорога. 3. Найбільш витриваліший. 4. Редагування документу. 5. Витривалий. 6. Вредний. 7. Виписка з протоколу. 8. Лікаревий. 9. Підійти до тролейбусу. 10. На його честь. 11. Сім цілих вісім сотих кілометрів. 12. Згідно протоколу.

к) котрі слова й словосполучення нормативні в сучасній українській літературній мові?

1. Лікарів зошит. 2. Професоровий кабінет. 3. Двоє дітей. 4. Шкідливий. 5. Гардеробщиця. 6. Спраглий. 7. Бути біля вокзала. 8. Говядина. 9. Запаморочення. 10. Голольод. 11. Горбушка. 12. Місто. 13. Городський. 14. Гостинниця. 15. Градусник.

2. Прочитайте, дотримуючись правильної літературної вимови. Перевірте за словником наголос у словах. Ті слова, у яких ви помилились, випишіть, поставте правильний знак наголосу і вимовте їх. У виділених словах поясніть вимову ненаголошених голосних.

Було це дуже давно. Тоді ще ліси не насаджувалися людськими руками і все йшло за веління матері-природи. Та й будинків великих не було. Людина шукала собі гарні умови і ліпшу долю біля лісу з полем та біля води.

3. До слів зі звуками [е], [и], що стоять у ненаголошених складах, доберіть спільнокореневі слова з наголошеними [е], [и]. Поставте знак наголосу в кожному

слові. До виділених слів доберіть синоніми і введіть їх у речення. Зверніть увагу на різницю в лексичному значенні синонімів.

Веселка, весна, щеміти, крилатий, дивився, кленовий. Веселка – весело, весна – весно, виднокруг – видно, щеміти – щем, крилатий – крила, дивився – диво, кленовий – клен.

4. Напишіть інтерв'ю про зустріч із відомою людиною. Слова, що мають складні випадки орфоєпії, запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть вимову дзвінких приголосних.

5. Запишіть у словник ключові поняття теми.

6. Підготуйте повідомлення “Наголос в українській мові”.

ТЕМА 4: Стыльова диференціяція сучасної української літературної мови

1. Поняття “стыль мовлення”.

2. Характеристика основних функціональних стилів сучасної української літературної мови:

- а) розмовний стиль;
- б) художній стиль;
- в) науковий стиль;
- г) офіційно-діловий стиль;
- г) публіцистичний стиль;
- д) епістолярний і конфесійний стилі.

3. Поняття індивідуального стилю мовлення.

Рекомендована література: 2, 4, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 24, 31, 32, 34.

Завдання:

1. Запишіть у словник ключові поняття теми.
2. Створіть у різних стилях приклади текстів на довільні теми.
3. Розв'яжіть тестові завдання:

а) серед підкреслених слів або словосполучень знайти ті, які потрібно змінити або виправити, щоб речення стало правильним.

Марічка – сама краща (1) дівчина в селі. Кидаються у вічі (2) її працьовитість, врода, її лагідність, гострий розум (3), бажання допомогти старим і немічним (4) односельцям (5).

б) серед підкреслених слів або словосполучень знайти те, яке потрібно змінити або виправити, щоб речення стало правильним.

Вже перекладено (1) з латинської мови (2) Немиричів твір “Роздуми про війну з московитами”, який зберігся у двох примірниках (3), та інші досі неприступні (4) українському читачеві (5) матеріали.

в) із яким словом логічно поєднується слово вітальний (вітальна)?

1. Адреса. 2. Адрес.

г) із яким словом логічно поєднується слово вирізати?

1. Апендицит. 2. Апендикс.

д) із яким словом логічно поєднується слово шляхи?

1. Комунікативні. 2. Комунікаційні.

е) котрі слова й словосполучення нормативні в сучасній українській літературній мові?

1. Кожаний. 2. Кожанка. 3. Щоразу. 4. Перстень. 5. Командировка.
6. Ковзани. 7. Копірка. 8. Мусор. 9. Врач. 10. Гаманець. 11. Фарбувати.
12. Круглодобово. 13. Куриний. 14. Долоня. 15. Лакомство.

є) котрі слова й словосполучення нормативні в сучасній українській літературній мові?

1. Лікаревий. 2. Лікаровий. 3. Найбільш повніший. 4. Плюшовий.
5. Уболівальник. 6. Нульовий. 7. Больничний. 8. Замшовий. 9. Нидіти. 10. Получка.
11. Два болгарина. 12. Дві відрі. 13. Венгерський. 14. Три тижні. 15. Каракульовий.

4. З’ясуйте, чи однакове значення словосполучень із різними прийменниками. Поясніть. Уведіть словосполучення в контекст.

- *Покласти ... стіл (на, у, під, за).*

- *Почепити ... вікном (над, за, під, перед).*
- *Сховати ... шафі (на, у, під, за).*

5. Випишіть слова, ужиті в прямому та перенесеному значенні. Поясніть.

Ще сонно диха тихий сад,

Ще сплять навколо квіти.

Ще не прокинулась роса

В бузковому суцвітті...

Опишіть ранок у лісі використовуючи слова, ужиті в переносному значенні.

ТЕМА 5: Основні комунікативні ознаки культури мовлення.

1. Комунікативних ознаки культури мовлення. Їх класифікація.
2. Теоретичні аспекти формування правильності мовлення.
3. Правильність мовлення.
4. Взаємозв'язок категорій “правило” і “норма”.
5. Змістовність мовлення.
6. Чистота мовлення.
7. Логічність і послідовність мовлення. Предметна та понятійна логічність.

Причини помилок в логічності викладу.

8. Виразність і образність як ознака культури мовлення.
9. Точність мовлення як комунікативна ознака культури мовлення.
10. Багатство та різноманітність мовлення. Зв'язок між поняттями.
11. Джерела багатства мовлення: лексичне та фразеологічне; семантичне; стилістичне багатство мовлення.
12. Доречність мовлення.

Рекомендована література: 2, 4, 9, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 24, 26, 29, 30, 34.

Завдання:

1. Запишіть у словник ключові поняття теми.
2. Створіть таблицю комунікативних ознак культури мовлення.

3. Прочитайте фрази та поясніть, якими мовними засобами досягається послідовність, несуперечність, взаємозалежність елементів думки, оформленої за допомогою мови.

1. Сирота-собака має свою долю, Мав добре слово в світі сирота; Його б'ють і лають, закусують в неволю, Та ніхто про матір на сміх не пита.

2. Батько з сином ходили часто на полювання, брали з собою Сірка, що добре знав дорогу до озера і любив вишукувати слід, хоч не був мисливським собакою.

3. То вітер ледве торкне дерева, то запанує тиша літньої ночі; Максиме ж не вабила ні краса ночі, ні тиша літня – його вабило небо зоряне.

4. Відредагуйте речення. Запишіть їх.

1) Степан Васильченко у своєму автобіографічному щоденнику пише, що вчительська місія – благородна. 2) Завдяки помилкам директора завод не виконав договору з покупцем. 3) З Києва шлях наш триває далі.

5. Підготуйте виступ на тему “Тавтологічні вислови”. У повідомлення введіть наступні дані.

1. Дезорганізатор порядку: дезорганізатор – той, хто порушує порядок, отже, дезорганізатор порядку – той, хто порушує порядок порядку. Треба: дезорганізатор або порушник порядку.

2. Пам'ятні сувеніри: сувеніри – пам'ятні подарунки. Отже, слово пам'ятні зайве. Потрібно: сувеніри або пам'ятні подарунки.

3. Композиційна побудова твору: композиція – це побудова; виходить: побудова твору. Зрозуміло, одне з слів – зайве. Потрібно: композиція твору або побудова твору.

4. Народний фольклор. Досить сказати фольклор, бо фольклор – це усна народна творчість.

ТЕМА 6: Мовний етикет як необхідна одиниця культури мовлення

1. Етикет. Поняття мовного та мовленнєвого етикету.

2. Національна система мовленнєвого етикету. Етикет і ментальність.
3. Парадигма етикетних ситуацій.
4. Специфіка добору мовних одиниць у етикетному мовленні.
5. Культура наукової та професійної української мови.
6. Культура ділової української мови.
7. Культура монологічного мовлення.
8. Культура діалогічного мовлення.
9. Мовленнєвий етикет педагога.

Рекомендована література: 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 16, 27, 22, 24, 26, 29, 30, 33, 39, 40.

Завдання:

1. Законспекуйте:

- Миронюк О. Про найуживаніші форми мовного етикету / О. Миронюк // Культура слова. – 1987. – Вип. 33. – С. 79–82;
- Плющ М. Я. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету / М. Я. Плющ // Українська мова і сучасність. – 1981. – Вип. 20 – С. 6 – 12;

2. Дайте відповіді на запропоновані запитання з поясненнями:

- Ви йдете вулицею, назустріч Вам – людина, із якою з певних причин не хочеться вітатися. Коли вона наблизилася, Ви:
 - а) демонстративно відвернетеся і підете у протилежний бік;
 - б) усе ж таки привітаєтеся;
 - в) уникнете зустрічі, однак подбаєте про це заздалегідь, коли Вас роз'єднуватиме значна відстань.
- назустріч йде людина, яка, на Вашу думку, не хоче, щоб Ви її впізнавали, Ви:
 - а) пройдете повз неї, зробивши відсутній вигляд;
 - б) привітаєтеся, не спинившись;

- в) привітається, розпочнете діалог про справи, здоров'я.
3. Запишіть у словник ключові поняття теми.
 4. Складіть таблицю традиційних формул українського мовного етикету.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II.

ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ

ТЕМА 7: Техніка мовлення. Складові техніки мовлення

1. Техніка мовлення, її чинники.
2. Мовний апарат. Професійно-гігієнічні вимоги до нього.
3. Фізіологічна основа мовлення – дихання.
4. Дихання як один із технічних показників виразного мовлення. Типи дихання. Гігієнічні правила дихання.
5. Голос – дієвий компонент звукового мовлення.
6. Основні властивості та якості голосу. Гігієна голосу.
7. Голос – основний інструмент учителя.
8. Дикція й орфоепія – визначальні якісні ознаки мовлення.
9. Роль дикції та правильної вимови в роботі вчителя.

Рекомендована література: 2, 4, 9, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 24, 26, 29, 30, 34.

Завдання:

1. Прочитайте вірш. Знайдіть у ньому звертання. Яким тоном його треба вимовляти? Якою силою голосу?

Вийду в поле, стану серед жита,

Задивлюся в небо голубе:

Земля рідна, поки буду жити,

Доти і любитиму тебе.

2. Прочитайте подані словосполучення. Чи є відмінність у їх змісті? У чому вона виявляється?

*Пройшов вулицю – пройшов через вулицю;
показувати книжку – показувати на книжку;
розповідати новини – розповідати про новини;
заплітати косу – заплітати в косу;
заховати зошити – заховати в зошити.*

3. Розкрийте значення виділених слів.

- *Чорні вуса густо засіяли верхню губу.*
- *Несіяні квіти засіяли взгир'я, і луг, і могилу.*
- *Вже засіяли вежі Львова перед полками вдалині.*

4. Запишіть у словник ключові поняття теми.

ТЕМА № 8: Засоби логіко-емоційної виразності мовлення

1. Компоненти логіко-емоційної виразності мовлення
2. Інтенація як мовне явище.
3. Мовний такт. Його значення для процесу мовлення.
4. Пауза. Види пауз.
5. Логічний наголос.
6. Мелодика мовлення.
7. Темп мовлення.

Рекомендована література: 2, 3, 4, 9, 11, 12, 15, 21, 22, 24, 26, 29, 30, 34.

Завдання:

1. Прочитайте з інтонацією перелічування, оклику, запитання, вигуку, вибираючи відповідні речення:

- – *Хто мене кликав? Хто посмів проказати моє ім'я?*
- – *Де вже – каже Котигорошко, – миритися – битися!*
- – *Гляньте – вигукнув Дениско, показуючи на кульку. – Це за дудку.*
- *У цьому саду росли: яблуні, груші, сливи та вишні.*

2. Вивчіть вірш. Стежте за вимовою звука [с] у словах:

Спить сонечко солодким сном,

Сховалося за гори сині.

І колискову під вікном

Співає сон малій дитині.

3. Вивчіть три чистомовки (за вибором студента):

Чапля в чоботях чвалає,

У чаплят чобіт немає,

А чапленя без чобіт

Мчить до чаплі на обід.

В очереті черепаха.

З очерету чапля-птаха

Чапу-чапу до води:

Черепахо! Йди сюди!

Вже тут сонце не пече,

Чиста річечка тече.

Чайка жабку пригощає:

Молока тобі

Чи чаю?

Молоко вже допиваю,

Хочу чаю

З молочаю.

Сів шпак на шпаківню,

Заспівав шпак півню:

Ти не вмієш так, як я,

Я не вмію так, як ти.

*Пішли рясні дощі.
Ловилися лящі.
А хлопці – мов хлющі:
Забули про плащі.
Та що їм ті дощі.
Коли такі лящі.*

*Два стоноги, дві стоніжки
Захотіли грати в сніжки,
Тільки ж як
Ліпити сніжки –
Рук нема,
Одні лиш ніжки.*

*Ведмедику-ледацю,
Ліз на пасіку нащо?
Буду джмеликом дзижчати,
буду мед куштувати.*

*Каже верба вербі:
Чом ти, вербо, в журбі? –
Каже вербі верба:
Хіба це, вербо, журба?
Просто листочків нема,
Не за горами зима!*

*Віз Устим овес на млин,
Зачепив вусами тин:*

Млин гуркоче – мірошник регоче.

Пиляв Пилип поліна з лип.

Притупив пилку Пилип.

Бабин біб розцвів у дощ –

Буде бабі біб у борщ.

Ніс Гриць пиріг через поріг,

Став на горіх –

Упав на поріг.

Налетіли

З лісу оси

Та й поїли абрикоси.

Потім випили

Всі роси.

І тепер

В нас після ос

Ні роси, ні абрикос.

На городі липа, –

Чорні брови в Пилипа,

А я свої в сажу вмажу,

Пилипові – переважу.

Летів горобець через безверхий хлівець

Та вхопив гороху без червотоку,

Без червоточини, без прачервоточини,

Та й шурх – полетів!

Ченчик, ченчик невеличкий,

На ченчику черевички.

Шапочка кінчаточка –

Добривечір, дівчаточка!

ТЕМА 9: Екстралінгвістичні засоби комунікації

1. Невербальні засоби спілкування, їх різновиди.
2. Відстань між комунікантами.
3. Поза та погляд мовця.
4. Міміка. Уміння керувати мімікою.
5. Симптоми.
6. Пантоміміка (жести, їх різновиди та характеристика).
7. Предметні знаки етикетного спілкування.
8. Вплив екстралінгвістичних комунікації на ефективність спілкування.

Рекомендована література: 2, 3, 4, 9, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 24, 26, 29.

Завдання:

1. Запишіть у словник ключові поняття теми.
2. Створіть презентацію “Мова жестів”.
3. Створіть таблицю “Невербальні засоби спілкування”.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
ЩОДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
ІЗ КУРСУ “ОСНОВИ КУЛЬТУРИ І ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ”

Для самостійної роботи передбачено:

- 1) самостійне опрацювання рекомендованої літератури;
- 2) конспектування літератури, у якій розглянуто питання теорії культури та техніки мовлення;
- 3) складання та виголошення усних повідомлень на різні теми;
- 4) написання творів;
- 5) опрацювання художніх текстів для вдосконалення власних комунікативних здібностей;
- 6) розв'язання тестових завдань;
- 7) створення презентацій і таблиць.

Самостійну роботу студентів викладач оцінює та контролює на семінарських та індивідуальних заняттях.

Знаки для партитури тексту

- ' – словесний наголос;
- ___ – логічний наголос – норма (суцільна лінія під словом);
- - - – наголос послаблений;
- = – логічний (чи фразовий) наголос відчутно посилений;
- / – пауза;
- // – пауза середня;
- /// – пауза довга;
- ↗ – підвищення тону (мелодія злету);
- ↘ – зниження тону (мелодія спаду);
- ∩ – мелодійна хвиля, вказує на інтонаційне поєднання слів;
- – уповільнення вимови;

- – пришвидшення розмови;
 < > – виділення особливим тоном елементів тексту (наприклад, вставлених конструкцій);
 << >> – іронічна інтонація;
 ([:]-) – заміна авторських розділових знаків.

Знаки транскрибування

I. Звукові вияви фонем:

- e^и – звук [e], наближений до [и]: [вe^ирбá], [се^ире^идá];
 i^и – звук [i], наближений до [и]: [i^иноді], [дорóжні^иі];
 и^е – звук [и], наближений до [e]: [зи^емá];
 у – звук [y] нескладовий: [лáўка];
 о^у – звук [o] наближений до [y]: [зо^узл'а], [хо^уджú].

II. Діакритичні та інші знаки:

- [] – фонетична транскрипція;
 ´ – м'якість приголосного [л'іто], [с'ад'];
 ˘ – напівм'якість приголосного: [к'іно'], [б'іжу'];
 : – довгота звука: [знан':а'], [зб'іж':а];
 ' – наголос: [дале'ко], [мо'лод'];
 ˘ – нескладовий характер: [воўк];
 | – коротка пауза;
 || – довга пауза.

Артикуляційні класифікації голосних

Підняття	Ряди		
	Передній	Середній	Задній
Високе	[i] [и]		[y]
Середнє	[e]		[o]
Низьке			[a]

Складні випадки вимови шумних приголосних

Буквосполучення	Вимова	Приклад	
<i>ж+ц', ш+ц', ч+ц', ж+с', ш+с', ч+с', с+ш, з+ж, з+дж</i>			
– жц (і)	[з'ц']	кніжці	[кніз'ц'і]
– шц (і)	[с'ц']	комашці	[комас'ц'і]
– чц (і)	[ц']	дочці	[доц'і]
– жс (я)	[з'с']	намажся	[намаз'с'а]
– шс (я)	[с']	грієшся	[грійе ^н с'а]
– чс (я)	[ц'с']	мучся	[мұц'с'а]
<i>з+ш-, -з+ш-, з+ч-, -з+ч-</i>			
зш-	[ш:] у префіксі з-	зшіти	[ш:іти]
-зш-	[жш] у всіх інших випадках	безшумно злізши	[бе ^н жшумно] [зліжши]
зч-	[шч] у префіксах з-, роз-, прийменнику з	зчистити рóżчин з чого	[шчисти ^е ти] [рóżчин] [шчóго]
-зч-	[жч]	безчєсний	[бе ^н жчєсний]
-сш	[ш:]	виріши	[вұр'іш:и]
зж-	[ж:]	зжовкнути безжалісний	[ж:óкнути] [бе ^н жал'існий]
здж	[ждж]	з джерела	[ждже ^н ре ^н ла]
<i>т'+с', т+с', т+ш, т+ц, т+ц', т+ч, т+жс</i>			
-ться	[ц':]	б'ється, радіться	[бійец':а] [радіц':а]
-тс (і)	[ц']	бўтсів	[бұц'іў]
	[ц]	бўтси	[бұци]
-тш-	[чш]	корóтший	[корóчший]
-тц-	[ц:]	корўтце	[корұц:е]
-тц (і)	[ц':]	в клітці	[укліц':і]
-тч-	[ч:]	óтче	[óч:е]
-тж	[джж]	óтже	[óджже]
<i>д+ж, д+ч, д+ш, д+с, д+ц, д+з</i>			
-дж	[джж]	адже	[адджже]
-дч	[джч]	відчути	[в'іджчути]
-дш	[джш]	підшукати	[п'іджшукати]
-дс	[дзс]	відступ	[в'ідзступ]
-дц	[дзц]	відцуратися	[в'ідзцурати ^с а]
-дз	[дзз]	відзвук	[в'ідззвук]

Спрощення у групах приголосних

Буквсполучення	Вимова	Приклад	
<i>ст+с, ст+д, ст+ч, ст+ц', ст+ськ, нт+ст, нт+ськ</i>			
-сте-	[с:]	шістсот	[ш'іс: óт]
-стд-	[зд]	шістдесят	[ш'ізде ^и с'át]
-стч-	[шч]	невістчин	[не ^и в'ішчи ^е н]
-стц' -	[с'ц']	артистці	[артіс'ц'і]
-стськ-	[с'к]	туристський	[туріс'кії]
-нтст-	[нст]	агентство	[агéнство]
-нтськ-	[с'к]	гігантський	[г'ігáнс'кії]

ПЛАНУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

1. Підготувати круглий стіл на тему: “Сучасна мовна ситуація в Україні: проблеми та шляхи вирішення”.

Необхідно сформувати ініціативну групу студентів, які сформулюють перелік питань для обговорення, обдумають порядок проведення заходу та учасників круглого столу. Доцільно опрацювати літературу, пов'язану з тематикою круглого столу.

2. Написати навчальний проект на одну з запропонованих тем:

- *Основи культури і техніки мовлення в системі професійної підготовки студентів, майбутніх фахівців України.*
- *Яким я хочу бачити світ через 20 років?*
- *Культура і студентство.*
- *Слово і музика. Музика слова.*
- *Література (поезія) в житті молоді людини.*
- *Студентське дозвілля! Чи не заважає воно навчанню?*
- *Батьки та діти.*
- *Культура спілкування сучасної сім'ї.*
- *Чи потрібна культура людині?*
- *Чи варто знати норми етикету?*
- *Чи зможе краса врятувати світ?*
- *Толерантне спілкування чи нахабна прямолінійність?*
- *Чи буває гарне потворним?*
- *Вплив фільмів на психіко-естетичний розвиток молоді.*

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЕКТУ

I. Титульний аркуш. Титульний аркуш є першою сторінкою навчального проекту. Його включають до загальної нумерації сторінок, проте на титульному аркуші номер сторінки не ставимо.

Титульний аркуш повинен містити наступні відомості:

*Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Педагогічний інститут
Кафедра філології та методики початкової освіти*

НАЗВА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЕКТУ

*Прізвище, ім'я, по батькові студента,
шифр академічної групи.*

*Прізвище, ім'я, по батькові, науковий
ступінь, учене звання наукового керівника.*

Місто рік

II. Анотація та ключові слова. Анотація – коротка тематично-змістова характеристика навчального проекту (обсяг – 200–300 знаків).

Ключові слова повинні відображати основний зміст навчального проекту (близько 10 ключових слів).

Анотацію та ключові слова розміщують на другій сторінці навчального проекту.

III. Зміст. Зміст містить назви та номери сторінок усіх структурних частин: вступу, розділів основної частини, висновків, списку використаної літератури, додатків.

IV. Вступ. У вступі обґрунтовуємо значущість та актуальність досліджуваної теми, формулюємо мету й завдання розвідки, визначаємо об'єкт і предмет дослідження, вмотивовуємо та характеризуємо використання низки методів, доводимо теоретичну та практичну цінність роботи, вказуємо, де було апробовано навчальний проект.

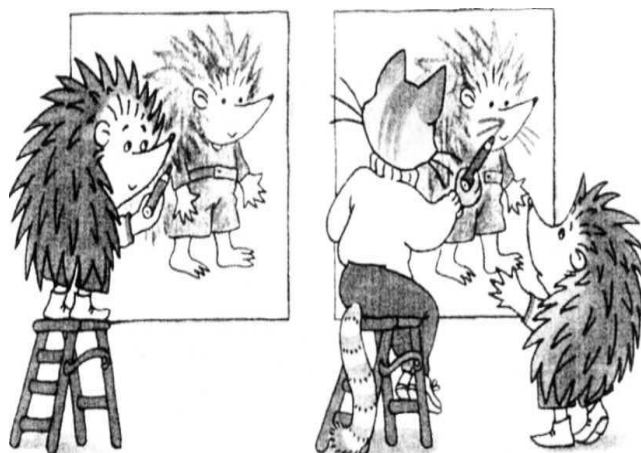
V. Основна частина. Містить розділи та підрозділи, у яких стисло, логічно та аргументовано подано зміст і результати проведеного дослідження. Основна частина обов'язково має містити покликання на авторів та джерела, з яких запозичено матеріал. Кожен розділ розпочинаємо з нової сторінки.

VI. Висновки. У висновках доцільно висловити власні думки з приводу основних положень досліджуваної теми, аргументувати свою позицію, викласти найбільш вагомі наукові чи практичні результати розвідки.

VII. Додатки (при необхідності).

3. Підготувати суд-імпровізацію (*щонайменше п'ять учасників: позивач – російська мова, підсудний – українська мова, прокурор – сучасна політика можновладців, адвокат – Україна, свідки – пересічні українці тощо*). Спробуйте інсценувати розгляд справи в суді з відповідними виступами.

4. Розгляньте веселі малюнки про їжачка, котика, зайчика та мишку.

Яка пригода сталася зі звірятами? Кого малював їжачок-лісовичок? Що домалювали на картині котик, зайчик, мишка? Як художник сприймає допомогу друзів? Чому ж не вийшов малюнок?

Складіть веселу казку “Кого звірята малювали” за поданим початком.

Жив собі веселий їжачок-лісовичок. Дуже він любив малювати. То синичку намалює, то білочку. Вирішив якось і себе намалювати.

Розвів фарби, дістав пензлики та й почав працювати. Старанно водить пензликом. Аж присів, голочки настобурчив на своєму кожушку. Штрих за штрихом, штрих за штрихом. Ось уже і носик довгий, як у поросяти, намальований, і кривулясті ніжки, і кожушок – весь із колючих голочок. Коли це приходить котик. Він саме з риболовлі повертався.

– Добридень, друже! Ти все працюєш? А який же малюнок гарний! – сказав котик та з подиву аж лапками сплеснув.

– Спасибі, котику, за щире слово!

– Тільки знаєш що, їжаче, треба домалювати вуса. Дай-но мені пензлика.

І заходився котик допомагати художникові. Їжачок здивовано поглянув на свою картину. “Хтозна, може, краще буде”, – подумав художник, а вголос не посмів і слова промовити...

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Мова і суспільство.
2. Сучасна мовна ситуація та мовні проблеми в Україні.
3. Основні чинники сучасної мовної ситуації в Україні.
4. Правовий статус української мови. Поняття “державна” й “офіційна” мова.
5. Характеристика понять “культура мови” та “культура мовлення”.
6. Двомовність і культура мовлення.
7. Рідна мова у вихованні мовної особистості.
8. Мовне виховання та мовна освіта як необхідні складові мовленнєвої культури людини.
9. “Основи культури і техніки мовлення” як навчальна дисципліна.
10. Суть поняття “культура мовлення”, рівні його потрактування.
11. Мета, предмет, об’єкт, завдання дисципліни.
12. Зв’язок “Основи культури і техніки мовлення” з іншими дисциплінами.
13. Нормативний та етичний аспекти культури мовлення.
14. Мова і мовлення в житті людини.
15. Природа та функції мови.
16. Походження української мови.
17. Мова. Поняття національної та літературної мови.
18. Основні ознаки літературної мови.
19. Усна та писемна форми літературної мови.
20. Усне мовлення, його доміанти.
21. Основні форми комунікативної поведінки (монолог, діалог, полілог).
22. Норми сучасної української літературної мови.
23. Орфоепічні мовні норми.
24. Акцентуаційні мовні норми.
25. Граматичні мовні норми.

26. Лексичні мовні норми.
27. Стилiстичнi мовнi норми.
28. Графiчнi й орфографiчнi мовнi норми.
29. Пунктуацiйнi мовнi норми.
30. Причини вiдхилень вiд мовних норм.
31. Поняття “стиль мовлення”.
32. Основнi функцiональнi стилi сучасноi українськоi лiтературноi мови.
33. Розмовно побутовий стиль.
34. Художнiй стиль.
35. Науковий стиль.
36. Офiцiйно-дiловий стиль.
37. Публiцистичний стиль.
38. Епiстолярний i конфесiйний стилi.
39. Поняття iндивiдуального стилю мовлення.
40. Комунiкативнi ознаки культури мовлення.
41. Теоретичнi аспекти формування правильностi мовлення.
42. Правильнiсть мовлення.
43. Взаємозв'язок категорiй “правило” i “норма”.
44. Змiстовнiсть мовлення.
45. Чистота мовлення.
46. Логiчнiсть i послiдовнiсть мовлення.
47. Причини помилок в логiчностi викладу.
48. Виразнiсть i образнiсть як ознака культури мовлення.
49. Точнiсть мовлення як комунiкативна ознака культури мовлення.
50. Багатство та рiзноманiтнiсть мовлення. Зв'язок мiж поняттями.
51. Джерела багатства мовлення: лексичне та фразеологiчне; семантичне; стилiстичне багатство мовлення.
52. Доречнiсть мовлення.
53. Мовленнєвий етикет, його специфiка.

54. Ввічливість – основа етикетного спілкування.
55. Учасники комунікативного процесу. Їх характеристика.
56. Етикетна поведінка у спілкуванні.
57. Національна система мовленнєвого етикету.
58. Етикет і ментальність.
59. Парадигма етикетних ситуацій.
60. Специфіка добору мовних одиниць у етикетному мовленні.
61. Культура наукової та професійної української мови.
62. Культура ділової української мови.
63. Культура монологічного мовлення.
64. Культура діалогічного мовлення.
65. Мовленнєвий етикет педагога.
66. Техніка мовлення, її чинники.
67. Мовний апарат. Професійно-гігієнічні вимоги до нього.
68. Фізіологічна основа мовлення – дихання.
69. Дихання як один із технічних показників виразного мовлення.
70. Типи дихання.
71. Гігієнічні правила дихання.
72. Голос – дієвий компонент звукового мовлення.
73. Основні властивості та якості голосу. Гігієна голосу.
74. Голос – основний інструмент учителя.
75. Дикція й орфоепія – визначальні якісні ознаки мовлення.
76. Роль дикції та правильної вимови в роботі вчителя.
77. Компоненти логіко-емоційної виразності мовлення.
78. Інтонація як мовне явище.
79. Мовний такт. Його значення для процесу мовлення.
80. Пауза. Види пауз.
81. Логічний наголос.
82. Мелодика мовлення.

83. Темп мовлення.
84. Невербальні засоби спілкування, їх різновиди.
85. Відстань між комунікантами.
86. Поза та погляд мовця.
87. Міміка.
88. Симптоми.
89. Пантоміміка (жести, їх різновиди та характеристика).
90. Предметні знаки етикетного спілкування.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

Оцінювання навчальних досягнень студентів з курсу “Основи культури і техніки мовлення” здійснюємо за 100 бальною шкалою. Відповідно оцінюємо: а) відповідь студента за кожну тему; б) індивідуальне навчально-дослідне завдання; в) самостійну роботу; г) підсумковий зріз.

Оцінювання за тему здійснюємо за 3-х бальною шкалою, ураховуючи виконання студентом самостійної роботи з запропонованої теми.

Під час визначення кількості балів за тему керуємось такими критеріями:

3 бали ставимо в тому випадку, якщо при вивченні теми показано осмислене розуміння теоретичних і практичних положень, матеріал викладено чітко, логічно, грамотно. Знання, вміння та навички студента повністю відповідають вимогам програми, зокрема, студент:

- усвідомлює нові лінгвістичні факти, ідеї, уміє доводити передбачені програмою теоретичні твердження з достатнім обґрунтуванням;
- під керівництвом викладача знаходить джерела інформації та самостійно використовує їх; розв’язує завдання з повним поясненням і обґрунтуванням.

2 бали ставимо, якщо вивчаючи теми показано розуміння практичних завдань, наявні окремі несуттєві помилки у відповідях студента. Проте він володіє визначеним програмою навчальним матеріалом; розв’язує завдання, передбачені програмою, із частковим поясненням.

1 бал ставимо тоді, коли студент ілюструє означення лінгвістичних понять, формулювань правил й ілюстрування їх власними прикладами; самостійно розв’язує завдання обов’язкового рівня з достатнім поясненням.

0,5 бала ставимо, коли студент має фрагментарні знання; під час відповіді припускається суттєвих помилок; не володіє фактичним матеріалом і має низький рівень теоретичної підготовки, більша частину завдань виконана неправильно.

Самостійна робота студентів, як правило, уключає опрацювання відповідних орфографічних та пунктуаційних правил і виконання системи вправ практичного характеру. Ефективність самостійної роботи студента оцінюємо на практичних заняттях із відповідної теми.

Індивідуальна навчально-дослідна робота студентів становить сукупність завдань: а) написання реферату на одну із запропонованих тем; б) написання творчих робіт; в) виконання системи вправ. За виконання всіх індивідуальних завдань студент може отримати 13 балів.

Звіт про виконання ІНДЗ подається у вигляді реферату з титульною сторінкою стандартного зразка та внутрішнім наповненням із зазначенням усіх позицій змісту завдання (об'єм до 10 арк.). Визначаючи кількість балів за ІНДЗ викладач керується такими критеріями:

10 балів (максимальна кількість) ставимо в тому випадку, якщо студент підготував реферат, що повністю розкриває зміст теми, правильно оформив літературу, висловив свою власну точку зору. Уміє застосувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності, здатен самостійно вивчати матеріал; знаходити інформацію.

Кількість балів зменшується відповідно до відсотку виконання завдань.

Підсумковий контроль із певного модуля здійснюється у формі контрольних модульних завдань. Максимальна кількість балів, що може бути отримана студентами – 60.

Максимальна кількість – 60 балів ставиться в тому випадку, коли студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності в навчальній діяльності, вирішує складні проблемні завдання, уміє ставити та розв'язувати питання, самостійно здобувати та використовувати інформацію, самостійно виконує науково-дослідну роботу; логічно та творчо викладає матеріал в усній і письмовій формі; розвиває свої обдарування, самостійно виконує 100 % від загальної кількості тестів.

Кількість балів зменшується відповідно до відсотка виконання завдань.

Розподіл балів за модулями

Модуль 1		Модуль 2	Модуль 3		Сума
Поточне оцінювання		ІНДЗ	Контрольні заходи		
ЗМ 1	ЗМ 2	13	МКР № 1	МКР № 2	100
21	6			30	

Відповідність набраних у загальному підсумку балів оцінкам за національною шкалою та шкалою ECTS.

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
		Оцінка	Пояснення
90–100	Відмінно	A	<i>відмінне виконання</i>
82–89	Добре	B	<i>вище середнього рівня</i>
75–81		C	<i>загалом хороша робота</i>
67–74	Задовільно	D	<i>непогано</i>
60–66		E	<i>виконання відповідає мінімальним критеріям</i>
35–59	Незадовільно	Fx	<i>необхідне перескладання</i>
1–34		F	<i>необхідне повторне вивчення курсу</i>

СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ

(заочна форма навчання)

Тема	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Індивідуальна робота	Вид контролю	Усього
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I ОСНОВИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ						
Тема 1. Мовленнєва комунікація. Культура мовлення як елемент загальної культури людини		2	3	3		
Тема 2. “Основи культури і техніки мовлення” як навчальна дисципліна	2		3	3		
Тема 3. Сучасна українська літературна мова. Мовні норми			4	4		
Тема 4. Сильова диференціація сучасної української літературної мови			4	4		
Тема 5. Основні комунікативні ознаки культури мовлення	2		3	3		
Тема 6. Мовний етикет як необхідна одиниця культури мовлення		2	3	4		
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ						
Тема 7. Техніка мовлення. Складові техніки мовлення	2	2	2	3		
Тема 8. Засоби логіко-емоційної виразності мовлення			4	3		
Тема 9. Екстралінгвістичні засоби комунікації			4	3		
УСЬОГО	6	6	30	30	Залік	72

СЛОВНИК КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ КУРСУ

Артикуляція – робота органів мовлення (язика, губ, м'якого піднебіння, голосових зв'язок, нижньої щелепи) у процесі мовотворення; вони дають основу для вироблення дикції, зумовлюють виразність вимови.

Висловлювання – мовленнєва одиниця, характеризується комунікативною спрямованістю, інтонаційним оформленням і ситуативним значенням. Висловлювання, як актуалізована одиниця комунікації, обов'язково має свій інтонаційний малюнок. Висловлювання – об'єкт прагматичного синтаксису, предметом якого є комплекс проблем, пов'язаних із мовцем і адресатом, їх скоординованістю у процесі комунікації (чітка та прихована мета висловлювання, мовленнєва тактика, оцінка мовної компетенції слухача, ставлення мовця до сказаного тощо).

Висота тону – якість звуку, що зумовлена чистотою коливання голосових зв'язок за одиницю часу. Одиницею висоти в герц (Гц), який дорівнює одному коливанню в секунду. Чим більша кількість коливань за одиницю часу, тим вищий звук. Вухо людини сприймає звуки в діапазоні від 16 до 20000 Гц.

Голос – звуковий потік, зумовлений дрижанням голосових зв'язок (у гортані) унаслідок проходження струменя видихуваного повітря, дієвий компонент звукового мовлення, результат складної фізіологічної та психічної діяльності людського організму; стимулюється інтелектом мовця, його емоціями, волею.

Державна мова – закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики.

Дикція – чітка, виразна вимова звуків, звукокомплексів, складів, слів. Дикція передбачає артикуляційну точність, внормованість артикуляційної бази, добре активізує процес спілкування, дає змогу зосередитися на змісті, уникнути

двозначного розуміння. Дикційна нормативність – важливий компонент культури мови.

Діалог – це обмін висловлюваннями-репліками між адресантом і адресатом.

Емфатичний наголос – виділення важливої за значенням частини висловлення (групи слів, слова і навіть частини слова) з метою передачі емоційного стану мовця. Найчастіше виявляється своєрідною мелодикою, подовженням наголошеного (іноді ненаголошеного) звука.

Енклітика – слово без наголосу, яке стоїть після слова з наголосом, утворюючи з ним акцентну єдність: *на ніч, межі очі, нагорбджений був*.

Звук – членороздільний елемент мовлення, утворений за допомогою мовних органів, відрізок мовного потоку, що утворюється за одну артикуляцію.

Інтенсивність мовлення – сила вимови звуків, слів, мовних тактів, що залежить від амплітуди коливання голосових зв'язок і пов'язана з особливостями мовного дихання, підсиленням чи послабленням видиху (густоти потоку видихової енергії).

Інтонація – ритмічно-мелодійна особливість мовлення, різні співвідношення кількісної зміни тону, тембру, інтенсивності, довготи звуків, які слугують для передачі змістових і емоційних відмінностей висловлювань. Інтонацію творять: а) підвищення і зниження голосу, б) паузи, в) наголоси (логічні, психологічні, емоційні, ритмічні).

Культура мови – мовознавча наука, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування та кодифікації.

Культура мовлення – це лінгводидактична наука, яка вивчає стан і статус норм сучасної літературної мови в конкретну епоху та рівень лінгвістичної компетенції сучасних мовців, соціальний і особистісний аспекти їх культуромовної поведінки.

Літературна мова – це унормована мова суспільного спілкування,

зафіксована в писемній та усній практиці. Літературна мова – оброблена та зразкова форма мови етнічного колективу, найдосконаліший різновид загальнонародної мови, сформований на традиції писемної мови й уживаний на цілій мовній території та в основних сферах суспільного життя, а саме: у науці, літературі, мистецтві, у навчальних закладах, у державній адміністрації, армії, спорті та ін.

Логічний наголос – важливий складник інтонації. Він використовується свідомо для виділення певного слова, яке адресант вважає найважливішим; логічний наголос впливає на сенс повідомлення.

Мелодика мовлення – основний компонент інтонації. Мелодика організовує фразу, розмежовуючи її на синтагми та ритмічні групи, одночасно пов'язуючи її частини, і розрізняє комунікативні типи висловлювання (запитання, спонукання, розповідь, оклик) і виділяє найважливіший уривок висловлювання; слугує для вираження емоції, модальних відтінків, іронії підтексту. При лінгвістичному аналізі мелодики враховують мелодичні діапазони, інтервали, ступінь підвищення та пониження тону.

Милозвучність (евфонія) – характерна риса українського усного мовлення. Досягається через збалансоване вживання звуків – голосних/приголосних, дзвінких/глухих, м'яких/твердих; текст не повинен бути перевантажений словами, у яких є збіг важких для вимови чи неприємних для слуху звуків, а також словами, однаковими звукокомплексами.

Мова – основна характерна ознака і символ нації. Мова – це продукт людини (створена людиною), який постійно розвивається й удосконалюється її носіями. Основна функція мови – бути засобом спілкування, засобом збереження і передачі інформації в часі та просторі. Мова є спільною для всіх її носіїв, вона живе тільки у мовленні. Тобто мова – найважливіший засіб спілкування людей, засіб вираження і передачі думок, почуттів, волевиявлень.

Мовлення – це конкретне говоріння, що відбувається в часі й має звукову (зокрема і внутрішнє проговорювання) чи писемну форму. Мова реалізує свою

комунікативну та інші функції лише через мовлення, під яким розуміють і сам процес говоріння (мовленнєва діяльність), і його результати (мовленнєві твори). Мовлення активне і динамічне, суб'єктивне, є виявом вільної творчої діяльності індивіда, відображає його компетенцію.

Мовна норма – це сукупність найбільш традиційних реалізацій мовної системи, повторюваних, відібраних і закріплених у процесі спільної комунікації. Норми надають мові характеру впорядкованості та загальної обов'язковості.

Мовна освіта – процес і результат навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої на засвоєння мови з метою комунікації, на мовленнєвий, розумовий і естетичний розвиток особистості. Мовна освіта пропагує вивчення не лише рідної мови, а й інших мов. Вона тісно пов'язана з мовним вихованням.

Мовна ситуація – це притаманний суспільству спосіб задоволення мовних потреб за допомогою однієї або кількох мов.

Мовне виховання – формування естетичної сприйнятливості до цінностей світової культури й осмислення серед них місця культури свого народу. Мовне виховання розпочинається з родини і триває все життя.

Мовленнєва поведінка – використання мови учасниками спілкування в конкретній ситуації відповідно до їхніх рівнів комунікативної та мовленнєвої компетенцій.

Мовні помилки – відхилення від чинної мовної норми, санкціонованої у середовищі, що визнане як культурне, у середовищі, де плекають гарну літературну мову, дбають про функціонування естетично досконалих текстів. Причини мовних помилок: необізнаність із всеукраїнською мовною нормою, недостатнє піклування про нормативність власного мовлення, інертність, байдужість у ставленні до проблем культури рідної мови.

Мовний етикет – це сукупність правил мовної поведінки, які репрезентуються в мікросистемі національно специфічних стійких формул і виразів у ситуаціях установлення контакту зі співбесідником, підтримки спілкування в доброзичливій тональності. Ці засоби ввічливості зорієнтовані на

вираження поваги до співрозмовника та дотримання власної гідності. Вони є органічною частиною культури спілкувальних взаємин, соціальної культури загалом.

Мовленнєвий етикет – реалізація мовного етикету в конкретних актах спілкування, вибір мовних засобів вираження. Мовленнєвий етикет – поняття ширше, ніж мовний етикет і має індивідуальний характер. Мовець вибирає із системи словесних формул найбільш потрібну, зважаючи на її цінність.

Модуляція – перехід від однієї тональності до іншої (в музиці); зміна тональності, а також зміна сили, висоти і тембру голосу. Як зауважує Леонардо да Вінчі, модуляція – це напрекрасніша з усіх чарівних рис красномовства. Це музика мовлення.

Монолог – це мовлення однієї людини, якому властиві значні за розміром відрізки тексту зі змістовною та структурною завершеністю.

Наголос (акцент) – фонетичне явище, за допомогою якого виділяємо відповідний склад з-посеред інших складів у слові чи певний компонент у реченні. Характер наголосу, його місце, сила пов'язані з ритмом та мелодикою мовлення. Виділення частин слова, певного слова чи вислову може бути за допомогою: зміцнення артикуляційної сили голосу; піднесення висоти тону; сповільненої вимови слова чи фрази та ін.

Національна мова – це мова певного народу в усіх її виявах: літературна мова, діалекти, територіальні й соціальні жаргони, просторіччя.

Норма літературної мови – це сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови і суспільства. Мовними нормами повинні володіти всі носії української мови. Вони є єдині та загальнообов'язкові. Мовні норми встановлюються суспільно мовною практикою народу, відшліфовуються майстрами слова різних стилів, обґрунтовуються мовознавчою наукою і узаконюються певними урядовими і науково-освітніми актами.

Органи мовлення – мовний апарат, органи людини, що беруть участь в утворенні звуків. Сюди входять мовленнєві центри мозку; системи, які координують дії всіх органів; голосові органи, резонатори; органи сприйняття мови – усної і писемної.

Партитура тексту – підготовлений за допомогою загальноприйнятих знаків запис тексту, призначеного для виголошення. Відзначають словесні наголоси, сильні логічні наголоси, піднесення й спади мелодії, паузи, подають зауваження про темп мовлення, продумано визначаючи загальний інтонаційний малюнок .

Пауза – перерва у мовному потоці, в артикуляції органів мовлення. У мовленні пауза пов'язана з мовно-комунікативними причинами: закінчення процесу мовлення або певного мовленнєвого відтинка (синтаксична пауза), потребою часу для обдумування, добирання належного слова, фрази (пауза хезитації), для увиразнення, виділення наступного тексту (емфатична пауза), перерва у мовленні з психологічних причин (емотивна (психологічна) пауза). Пауза може бути зумовлена і фізіологічною причиною – потребою зробити вдих (так звана люфт-пауза). За тривалістю здебільшого виділяють три види пауз: короткі, середні й довгі (при докладнішому аналізі – також найкоротші й найдовші).

Просодичні елементи – ритміко-інтонаційні елементи мовлення (мелодика, відносна сила вимови слів та їх частин, співвідношення відрізків мовлення за довготою, загальний темп мовлення, паузи, загальне темброве забарвлення тощо), які організують мовлення, протиставляючи одні частини мовного потоку іншим.

Полілог – це розмова між декількома особами.

Письмове мовлення. Цей вид має багато кодів: ідеографічне письмо, ієрогліфічне, фонемне письмо. Письмове мовлення має два напрямки: 1) письмо як письмове вираження думки; 2) читання. Письмо – це процес, дія, перекодування змісту думки з коду мислення на графічний, літерний код. Проміжною ланкою перекодування служить фонема. Письмо – це: а) підготовка,

формування висловлювання на внутрішньому рівні; б) кодові переходи; в) техніка запису – накреслення потрібних графічних знаків за правилами та орфографічними нормами. Переваги письма такі: мовлення підготовлене, унормоване, відредаговане (як правило). Інший вид письмового мовлення – це читання (вголос і про себе). Процес читання – це знову ж таки кодовий перехід з графічного коду (надрукованого чи написаного тексту) на акустичний і, зазвичай одночасно, на код мислення. Процес читання відбувається таким чином: 1) сприймаються графічні знаки (техніка читання); 2) здійснюються кодові переходи; 3) усвідомлюється прочитане через код мислення, через знаки-еталони, що зберігаються у пам'яті.

Ритм – закономірне чергування в часі подібних явищ, впорядкований рух. Ритм набуває естетичного значення у художньому мовленні. Він може формуватися за рахунок довгих та коротких складів (античне віршування), за рахунок їх кількості (силабіка), за рахунок принципу наголошеності та ненаголошеності (силабо-тоніка), за рахунок наголосів у вірші (технічне віршування). Прозове мовлення пов'язане з ритмічною основою – вдиханням та видиханням, а також з паузами, які членують мовленнєвий потік на окремі одиниці (такти). Мовні ритми – переривчасті й мінливі – залежать від послідовного чергування в мовленнєвому потоці голосних і приголосних, наголошених і ненаголошених, сильних і слабких складів. Ритм мовлення може бути розміреним, плавним або рвучким, гарячковим, нерівномірним.

Сила звуку – акустична ознака звуку, що залежить від амплітуди коливання пружного тіла, чим більша амплітуда, тим сильніший звук.

Склад – найменша одиниця членування мовлення, що характеризується максимальною артикуляційною і акустичною єдністю звуків, які розташовані в порядку зростання м'язової напруженості й акустичної інтенсивності, має єдину вершину звучності (вона представлена переважно голосним звуком). Розрізняють склади відкриті (закінчуються на голосний: *лі-си*) й закриті (закінчується на

приголосний: *під-пис*), прикриті (які починаються на приголосний: *сон*) й неприкритий (які починаються на голосний: *ось*).

Словесний наголос – наголос, який полягає у виділенні одного складу в слові за допомогою артикуляційних засобів, властивих мові, – посилення м’язової напруженості мовного апарату, збільшення сили видиху, зміни висоти тону, збільшення тривалості звучання. Склад і голосний у складі, на який падає наголос, називається *наголошеним*.

Спілкувальний етикет – це гіперпарадигма, яку мовці відтворюють за правилами, узвичаєними в певній мовній спільності. Йому властива національна своєрідність, ідіоетнічність (*Ви, мамо...; Ви, тату...*).

Текст – це писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об’єднаних у тематичну і структурну цілісність. Отже, текст виступає обов’язковим складником комунікативного процесу, допомагає фіксувати, зберігати і передавати інформацію в просторі й часі.

Писемне мовлення – мовлення, зафіксоване на папері. Воно є вторинним і зорієнтоване на зорове сприйняття мови.

Проклітика – слово без наголосу, яке стоїть перед словом з наголосом і прилягає до нього: *по дорóзі, мої сині*.

Стиль – це 1) сукупність мовних засобів, що їх свідомо чи несвідомо добирає автор тексту (писемного чи усного) з огляду на їх придатність для реалізації мети висловлювання; 2) спосіб формулювання думки.

Залежно від мети спілкування розрізняють стилі:

1) **індивідуальний** – сукупність мовних засобів, що характеризують творчість одного письменника чи певний літературний твір, літературний напрям. Наприклад: стиль Лесі Українки, стиль повісті Уласа Самчука “Волинь”;

2) **функціональний** – стилістичний різновид сучасної української мови, для якого характерний добір мовних засобів, що придатні для певного типу висловлювання.

Суржик – своєрідний різновид народної мови, утворений на основі змішування елементів двох контактуючих між собою мов, в Україні найчастіше – української та російської. Він поширений здебільшого серед малоосвічених верств населення, людей, які не дбають про підвищення рівня своєї мовленнєвої культури. Основний чинник, який зумовлює його створення й поширення, – це недостатня увага державно-політичних структур до питань самого життя національної мови. Така політика переважно заздалегідь спланована і спрямована на звуження сфер функціонування мови та асиміляцію її носіїв.

Такт – основна одиниця ритмічно-інтонаційного членування речення, що вимовляється одним безперервним вимовним потоком і виділяються паузами.

Тембр – якісна ознака звуку, забарвлення, якого надають йому обертони. Тембр залежить від джерела звучання, будови органів мовлення та величини резонаторних порожнин, психічного стану людини, експресивності мовлення. Темброві особливості дають змогу розрізняти на слух голоси людей, звучання різних інструментів тощо.

Темп – часова характеристика усного мовлення. У це поняття входять: 1) швидкість мовлення загалом, 2) час звучання окремих слів, 3) інтервали і довжина пауз. Темп буває повільний, уповільнений, середній, пришвидшений, швидкий, однак не повинен бути механічним, випадковим. Він є семантично важливим елементом мовлення, засобом розрізнення мовцем важливої / неважливої інформації. Темп мовлення може уповільнюватися та пришвидшуватися навіть у межах одного речення. Уповільнюючи темп, мовці виділяють інформативно важливу частину фрази або слова; переважно вони вимовляються роздільно й чітко. Натомість вставні конструкції, містячи другорядну інформацію, вимовляються швидше, ніж усе речення.

Темпоритм – органічна взаємодія темпу мовлення з ритмом. Темпоритм у мовленні – один із найвпливовіших засобів вияву внутрішньої енергії думки, сили почуття, вольової наснаги. Зміст і сила переживань – основа темпоритму поведінки людини в різних ситуаціях. Внутрішній ритм плину біологічних і

психологічних процесів організму й зовнішній темпоритм фізичної дії та темпоритм мови органічно скоординовані (хоч такий зв'язок зовнішньо може бути й контрастним).

Усне мовлення – це форма реалізації мови, яка вимовляється, виражається за допомогою звуків, становить процес говоріння. Усне мовлення є первинним.

Фонаційне (мовне) дихання – дихання під час мовлення, коли до фізіологічної функції (вводити в організм кисень і забирати вуглекислий газ) приєднується голосова – відбувається голосоутворення. Фонаційне і фізіологічне дихання мають свої особливості. Фізіологічне дихання: людина дихає невимушено, автоматично; вдих за часом дорівнює видиху; елементами дихального процесу є вдих – пауза – вдих. Фонаційне дихання: людина свідомо регулює процес дихання; вдих короткий, швидкий, а видих повільний; елементами дихального процесу є: вдих – видих йде разом з говорінням – вдих. Час видиху довший, ніж час вдиху.

Фраза – основна одиниця мовлення, фонетично-синтаксична єдність, що має певну синтаксичну структуру, змістову закінченість, інтонаційну оформленість і відділяється від таких же одиниць паузами.

Фразовий наголос – наголос, за допомогою якого виділяються найважливіші за комунікативною метою комплекси.

Чистота мови полягає у тому, щоб 1) вживати нормативні слова, їх форми, словосполучення, дотримуватися норм правильної літературної вимови (орфоепічних норм); 2) без потреби не вживати іноземних слів та висловів; 3) уникати варваризмів, які засмічують мову; 4) позбуватися діалектизмів, які доцільно вживати тільки у відповідних типах літературних творів і в певних життєвих ситуаціях (можна вживати діалектизми, які є назвами специфічних для певного регіону реалій); 5) не вживати жаргонних слів та висловів.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Культура мови – мовознавча наука, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування та кодифікації.

Культура мовлення – це лінгводидактична наука, яка вивчає стан і статус норм сучасної літературної мови в конкретну епоху та рівень лінгвістичної компетенції сучасних мовців, соціальний і особистісний аспекти їх культуромовної поведінки.

У широкому значенні вислів “культура мовлення” пов’язують із любов’ю, прив’язаністю до рідної мови, почуттям поваги до державної мови та її багатовікової традиції, із турботою про її повноцінне функціонування, а також із діяльністю суспільства та індивідуума, спрямованою на якнайкраще пізнання, збагачення, вдосконалення та розвиток мови. Це також почуття відповідальності за свої мовленнєві дії. У вузькому розумінні зміст поняття мовної культури охоплює: 1) ступінь ознайомлення суспільства з мовними нормами, вміння свідомо використовувати нормативні форми й вислови, критично ставитися до порушення норм, здатність висловлювати думку ясно, стисло, зрозуміло; 2) діяльність, яка має на меті піднесення рівня знань про мову, їх пропаганду та закріплення мовних норм; 3) лексико-фразеологічну, граматичну, орфоепічну й орфографічну нормативність, тобто вживання слів, їх форм, звуків, звукових комплексів, синтаксичних конструкцій відповідно до усталених норм, а також усунення мовних помилок, невиправданих запозичень, невдалих неологізмів, чужорідних елементів, вульгаризмів та ін.; 4) естетику мови, тобто здатність відчувати її красу, вишуканість, культурологічну довершеність і дбати про них.

Важливими складниками мовної культури є: а) комунікативна правильність мови, тобто здатність формулювати думку лаконічно, чітко, однозначно; б)

граматична правильність, тобто відповідність мовної форми до загальноприйнятих норм; в) естетика вислову, тобто вироблене чуття краси мови. Вона відзначається високим ступенем нормативності та має розгалужену систему функціональних стилів. Крім літературної мови, в Україні функціонують територіальні діалекти, які об'єднані в три великі наріччя (південно-східне, південно-західне, північне), а також соціальні та професійні діалекти (жаргони, койне, сленг, суржик).

Стиль – це 1) сукупність мовних засобів, що їх свідомо чи несвідомо добирає автор тексту (писемного чи усного) з огляду на їх придатність для реалізації мети висловлювання; 2) спосіб формулювання думки.

Прийнято виокремлювати такі його різновиди:

а) **зрозумілий** стиль, коли вживають правильні мовні форми, конструкції; слова і фрази зрозумілі, вимова природна, думка ясна;

б) **простий** стиль, характеризований природністю, збереженням логічного порядку опису, оповіді чи міркування; немає засобів, що підвищують естетику тексту (метафор, порівнянь, фразеологізмів тощо);

в) **ясний** стиль мовлення, у якому чимало мовних засобів, які забезпечують логічний порядок у будові речень і тексту. Ясний стиль є одним із важливих чинників, що забезпечують мовну комунікацію, зрозумілість змісту; йому властиві прості синтаксичні конструкції, логічна послідовність, збереження природного порядку слів;

г) **прецизійний** стиль мовлення, де вжито сукупність мовних засобів, що допомагають максимально точно пояснювати текст – схарактеризувати особи, предмети, про які йдеться у тексті, визначити місце, час подій, явищ; подано також найрізноманітніші інші характеристики;

д) **динамічний** стиль висловлювання характеризований нагромадженням засобів, які підкреслюють рух, дію, діяльність; він передає динаміку подій, почуттів, думок, активізує уяву та збуджує цікавість читача. Для цього стилю характерні дієслівні структури, короткі речення;

е) **розтягнутий** стиль висловлювання характеризується повторенням подібних мовних засобів, надмірним уживанням описових зворотів (наприклад: *зробили перші кроки в напрямі зрушення справи, замість розпочали*), нанизуванням синонімів, перифраз (*почалася велика битва за врожай, замість почалися жнива*).

Залежно від мети спілкування розрізняють стилі:

1) **індивідуальний** – сукупність мовних засобів, що характеризують творчість одного письменника чи певний літературний твір, літературний напрям (наприклад: *стиль Лесі Українки, стиль повісті Уласа Самчука “Волинь”*);

2) **функціональний** – стилістичний різновид сучасної української мови, для якого характерний добір мовних засобів, що придатні для певного типу висловлювання. Основні функціональні стилі:

а) **розмовно-побутовий** – це сукупність мовних засобів, що ними користуються щодня, спілкуючись між собою. Для цього стилю характерний особливий словник, у якому можуть бути регіональні слова, професіоналізми, емоційна лексика. Синтаксичні конструкції будують, не додержуючись порядку слів; речення короткі, неповні, часто зрозумілі на фоні ситуації, відомій для мовців; важливу роль відіграє міміка, жести, “мова” тіла. Це переважно усна форма спілкування;

б) **офіційно-діловий** – сукупність мовних засобів, властивих мовленню, основною функцією якого є регулювання відносин між громадянами та державними і громадськими організаціями. Його характеризують такі риси: нагромадження абстрактних іменників, серед яких багато віддієслівних; висока частота вживання безособових конструкцій, висловів, що передають категоричність (*зобов'язаний, повинні, дозволено, заборонено*); чимало загально-прийнятих формул (наприклад у листуванні); текст складають за виробленими схемами (*пункти, підпункти, параграфи*);

в) **науковий** – сукупність мовних засобів, властивих науковим текстам (усним та писемним). Особливістю наукового стилю є точність, прагнення розкрити поняття, про які йдеться в тексті. Для нього характерна термінологічна

лексика з різних ділянок знань, абстрактна лексика. Речення здебільшого складні, з чітким розгортанням частин. Різновидами наукового стилю є науково-популярні тексти, шкільна навчальна література, навчальна література для вищих навчальних закладів, лекції на різні наукові теми тощо;

г) **публіцистичний** – сукупність засобів як інтелектуальної, так і експресивної мови. Основна функція публіцистичного стилю – інформувати читача (слухача) про актуальні проблеми суспільного життя та певним чином впливати на формування суспільної думки. Це статті, опубліковані переважно в періодичній літературі, виступи на телебаченні, по радіо на політичні теми, критично-публіцистичні огляди та ін.;

д) **художній** – у лексиці та в граматичному відношенні є відображенням найрізноманітніших сторін загальнонародної мови. Найповніше відбита індивідуальність письменника – його світосприймання, талант, погляди на життя. Свої особливості у використанні мовних засобів має проза, поезія, драматургія.

Усне мовлення – найважливіша форма існування мови як засобу комунікації. Воно має багатогранну структурну та комунікативну специфіку. У ряді сфер мовної діяльності функціонує тільки усне мовлення, це – територіальні діалекти, розмовна літературна мова, фольклор, жаргони, сленги тощо. Існують різні види усного мовлення з огляду на літературну внормованість. Сьогодні велика кількість носіїв української мови володіє мовленням “високої” літературної внормованості; це люди, у яких унормована артикуляційна база, відчутна “українськість” у вживанні лексики, синтаксичних конструкцій, у мелодиці.

Основні особливості усного мовлення:

- усне мовлення первинне; коріння українського національного усного мовлення у тьмі віків, у глибині племен;
- для усного мовлення мусить бути реальна життєва ситуація;

- звукове мовлення сприймається на слух як цілісний відрізок мовленнєвого потоку, де є своя гра темпоритмів, темброві забарвлення, модуляції голосу;

- усне мовлення діє на слухача не лише змістом, а й усією манерою виступу, отже, воно має два канали інформації: текст, висловлювання та “мову тіла” – жести, міміку, погляд, інтонацію; цей другий канал надзвичайно важливий;

- для усного мовлення загалом характерна невідготовленість, спонтанність; людина звичайно думає не про те, як вона говорить, а про те, що скаже; гнучкість думки при цьому більша, ніж коли людина пише;

- в усному мовленні користуємося багатьма готовими формулами; буває забагато слів, вони без потреби повторюються, нерідко є зайвими.

Писемне мовлення має два напрямки: 1) письмо як письмове вираження думки; 2) читання. Письмо – це процес, дія, перекодування змісту думки з коду мислення на графічний, літерний код. Проміжною ланкою перекодування служить фонема. Письмо – це: а) підготовка, формування висловлювання на внутрішньому рівні; б) кодові переходи; в) техніка запису – накреслення потрібних графічних знаків за правилами й орфографічними нормами. Переваги писемного мовлення такі: мовлення підготовлене, унормоване, відредаговане (як правило). Інший вид письмового мовлення – це читання (вголос і про себе).

Критерії мовної норми – засади, згідно з якими оцінюємо правильність чи помилковість уживаних форм, висловів, словосполучень, синтаксичних конструкцій, образних засобів у писемному й усному мовленні. Прийняті критерії дають змогу відрізнити бажані явища у мові від звичайних помилок. Правильність чи помилковість уживання мовних одиниць оцінюємо з огляду на їх: 1) функціональну здатність; 2) відповідність до системи; 3) відповідність до суспільних потреб і звичок. У практиці ці три головні критерії відповідно скоординовані. Зокрема функціональною є тільки така мовна одиниця, яка утворена за відповідною моделлю, а отже, – згідно з системою. У суспільний обіг

входить тільки такий мовний засіб, який є функціональним і відповідає мовній системі.

Не завжди на основі цих трьох головних критеріїв можна вичерпно оцінити нормативність мовного явища. Тоді доцільно брати до уваги особливі критерії, серед яких вирізняють:

1) **суспільний**, коли правильність форми чи вислову оцінюють на основі норм, що є загальнообов'язковими і подані у нормативних словниках, правописі, у посібниках та довідниках. Це один з найпевніших критеріїв;

2) **формально-логічний**, користування ним передбачає логічну інтерпретацію факту. Аргументом є логічна правильність будови мовної одиниці. Наприклад, “мати терпіння” означає мати життєві неприємності, нещастя; цей вислів нелогічно вживають у значенні “бути терпеливим”. Логічний критерій застосовуємо, розрізняючи значення слів *музикальний* (*музикальний слух, народ*) і *музичний* (*музична школа, освіта*), *державний* (*бюджет, переворот*) і *державницький* (*патріотизм, змагання*), *сільська* (*місцевість*) і *селянський* (*двір*). Однак не завжди цей критерій достатній, бо, крім логічного чинника, діють інші, часто сильніші від нього, наприклад історичні погляди, поширеність певної форми чи вислову тощо;

3) **естетичний** допомагає оцінювати правильність чи помилковість мовного факту з погляду естетичного. Беруть, зокрема, до уваги ступінь згармонізованості форми тексту зі змістом. Ще Арістотель застерігав, що про поважні речі не годиться писати легковажно, вживати жаргонізми, провінціалізми. Однак естетична оцінка часто суб'єктивна, а тому контроверсійна, отже, естетичний критерій не завжди достатній;

4) **критерій культурного авторитету** дає оцінку з уваги на поширення та частоту вживання певного мовного факту в середовищі авторитетних осіб. Відповідно до цього критерію правильною визнають таку мовну одиницю, яка виникла і яку вживають у середовищі авторитетних представників.

Мовні помилки – відхилення від чинної мовної норми, санкціонованої у середовищі, що визнане як культурне, у середовищі, де плекають гарну літературну мову, дбають про функціонування естетично досконалих текстів. Причини мовних помилок: необізнаність із всеукраїнською мовною нормою, недостатнє піклування про нормативність власного мовлення, інертність, байдужість у ставленні до проблем культури рідної мови.

З огляду на допущені відхилення від норми виділяють такі помилки:

1) **граматичні** (флексійні та синтаксичні) полягають у тому, що у словах уживають неправильні закінчення: *боряться, п'ять кілограм, галичанів, площа Івана Франка, два депутата, ходімте* (замість *борються, п'ять кілограмів, галичан, площа Івана Франка, два депутати, ходім*); неправильно визначають значення граматичного роду, числа: *гостра біль, наукова ступінь, гарна тюль, кучерявий волос* (замість *гострий біль, науковий ступінь, гарний тюль, кучеряве волосся*); поширеними помилками цього типу є несвідоме порушення зв'язків між словами, ненормативне вживання прийменникових конструкцій: *пробач мене, екзамен по математиці, горджуся і люблю свою школу, згідно наказу, дай Бог здоров'я* (замість *пробач мені, екзамен з математики, люблю свою школу і горджуся нею, згідно з наказом, дай, Боже, здоров'я*);

2) **лексичні** – вживання слів у значеннях, які суперечать українській мовній традиції: *ти мені надоїла* (замість *набридла* (якщо *надоїла*, то *молока*)), *освічена вулиця* (*освітлена вулиця*, а *освічена людина*), *моя автобіографія* (*моя біографія*), *у даній справі* (*у цій справі*), а також слова, ненормативні в літературному мовленні: *получив, мусор, земляніка, клубніка, сємдесять*;

3) **фразеологічні** помилки, сполучаючи два чи більше слів, порушують традиційний зв'язок, замінюючи один компонент іншим: *приймати участь, кидатися в очі, під відкритим небом* (замість *брати участь, впадати у вічі, просто неба*) або схрещуючи зв'язки між словами двох близьких за значенням висловів (контамінація): *відігравати значення* (замість *відігравати роль, мати значення*);

4) **фонетичні** – неакуратна вимова звуків, звукових комплексів, порушення нормативного наголошування. У мовленні окремих мовців на місці [дж], [дз]; з'являється звук [ж], [з]: *хожу, уроженка, розпоряження, кинжал, кукуруза* (замість *ходжу, уродженка, розпорядження, кинджал, кукурудза*), відчутне “акання” (звук [а] на місці ненаголошеного [о]), м'якість шиплячих, губних, що суперечить українській мовній традиції. Є чимало помилок у наголошуванні слів: *одінадцять, чотірнадцять, феноmén, чергóвий, вімова, вáловий, нóвий* (замість *одина́дцять, чотирна́дцять, фено́мен, чергові́й, вимóва, валові́й, нові́й*);

5) **стилістичні** – уживають такі мовні одиниці, які не відповідають характерові стилю. Наприклад, елементи ділового, офіційного мовлення використовують у публічних виступах, у наукових текстах. Шкільною практикою стилістичними визнано лексичні та фразеологічні помилки;

б) **орфографічні** виникають тоді, коли порушують чинні правописні норми щодо написання складних слів, слів іншомовного походження, уживання апострофа, м'якого знака та ін. Пишуть *різдв'яний, їзджу, тільки-що, позвони, пліч-опліч, проїздний, агенство, народно-поетичний, парижський* (замість *різдвяний, їжджу, тільки що, подзвони, пліч-о-пліч, проїзний, агентство, народнопоетичний, паризький*);

7) **інтерпунктуційні** – зумовлені відхиленням від чинних правил уживання розділових знаків: коми у простому та в складному реченнях, а також двокрапки, тире, крапки з комою.

Етикет – це кодекс правил поведінки, що регламентують взаємини між людьми у різних ситуаціях.

Нині узвичаєно виокремлювати за сферою використання **діловий етикет** – норми поведінки і спілкування різних соціальних груп. Визначальна ознака його – співпраця та взаємопорозуміння.

Основну частину етикету загалом становить **мовний, мовленнєвий і спілкувальний етикет**, які нині виокремлюють авторитетні фахівці з проблеми культури спілкування.

Основою людських взаємин є спілкування.

Спілкування – це діяльність людини, під час якої відбувається цілеспрямований процес інформаційного обміну. Отже, під час спілкування найперше враховуються особливості мовного етикету.

Мовний етикет – це сукупність правил мовної поведінки, які репрезентуються в мікросистемі національно специфічних стійких формул і виразів у ситуаціях установлення контакту зі співбесідником, підтримки спілкування в доброзичливій тональності. Ці засоби ввічливості зорієнтовані на вираження поваги до співрозмовника та дотримання власної гідності. Вони є органічною частиною культури спілкувальних взаємин, соціальної культури загалом.

Дотримання мовного етикету людьми різних професій (лікарями, юристами, працівниками зв'язку, транспорту тощо) має ще й виховне значення, мимоволі сприяє підвищенню як мовної, так загальної культури суспільства. Але найбільш важливим є те, що неухильне, ретельне додержання правил мовного етикету членами колективу навчального закладу, підприємства, офісу, інституції підтримує позитивний імідж, престиж усієї установи.

Які ж чинники визначають формування мовного етикету і його використання?

1) мовний етикет визначається обставинами, за яких відбувається спілкування (нарада, конференція, прийом відвідувачів, ділові перемовини, ювілей університету);

2) мовний етикет залежить від соціального статусу суб'єкта й адресата спілкування, їх фаху, віку, статі, характеру, віросповідання.

3) мовний етикет має національну специфіку.

Мовний етикет як соціально-лінгвістичне явище виконує такі функції:

- контактнопідтримувальну – встановлення, збереження чи закріплення стосунків адресата й адресанта;

- ввічливості (конотативну) – прояв чемного поводження членів колективу один з одним;
- регулювальну – регулює взаємини між людьми у різних спілкувальних ситуаціях;
- впливу (імперативну, волюнтативну) – передбачає реакцію співбесідника – вербальну, невербальну чи діяльнісну;
- звертальну (апелятивну) – привернення уваги, здійснення впливу на співбесідника;
- емоційно-експресивну (емотивну), яка є факультативною.

Наявність цих функцій підтверджує думку, що *мовний етикет* – це своєрідний механізм, за допомогою якого може відбутися ефективне спілкування.

Усі наявні функції мовного етикету ґрунтовані на комунікативній функції мови.

Мовленнєвий етикет – реалізація мовного етикету в конкретних актах спілкування, вибір мовних засобів вираження.

Мовленнєвий етикет – поняття ширше, ніж мовний етикет і має індивідуальний характер. Мовець вибирає з системи словесних формул найбільш потрібну, зважаючи на її цінність.

У постійних системних відношеннях із словесними формулами ввічливості перебувають немовні (невербальні) засоби вираження. Сукупність мовних і немовних засобів спілкування, якими послуговуються у різних комунікативних ситуаціях, становить спілкувальний етикет.

Спілкувальний етикет – це гіперпарадигма, яку мовці відтворюють за правилами, узвичаєними в певній мовній спільності. Йому властива національна своєрідність, ідіоетнічність (*Ви, мамо...*; *Ви, тату...*).

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ДОСЯГНЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

ПОРАДИ МАЙБУТНІМ ПЕДАГОГАМ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ВИСОКОЇ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

- виробіть чіткі навички мовленнєвого самоконтролю та самоаналізу;
- постійно вдосконалюйте свої знання з правопису та вимови;
- постій збагачуйте свій інтелект новими знаннями, цікавою й актуальною інформацією;
- постійно збагачуйте свій словниковий запас;
- вивчайте мовлення майстрів слова;
- читайте не лише художню літературу, а публіцистику, пресу;
- дбайте про спонтанність гарного мовлення;
- жоден цікавий і вартісний вираз не повинен бути втраченим для вас;
- пам'ятайте основні ознаки культури мовлення:
 - змістовність (продумати текст й основну думку висловлювання; розкрити їх повно; матеріал підпорядкувати темі й основній думці; говорити й писати лише те, що добре відомо; добирати матеріал, якого не вистачає);
 - правильність і чистота (дотримуватись норм літературної мови: в усному висловлюванні – орфоепічних, лексичних, фразеологічних, словотворчих, граматичних, стилістичних; у писемному – лексичних, фразеологічних, словотворчих, граматичних, стилістичних, орфографічних, пунктуаційних);
 - точність (добирати слова та будувати речення так, щоб найточніше передати зміст висловлювання);
 - логічність і послідовність (говорити й писати послідовно, виділяючи мікротеми та встановлюючи зв'язок між ними; забезпечувати смислові зв'язки між словами й реченнями в тексті; уникати логічних помилок);
 - багатство (використовувати різноманітні мовні засоби, уникати невинного повторення слів, однотипних конструкцій речень);
 - доречність (ураховувати, кому адресовано висловлювання, як воно буде сприйняте, при яких обставинах відбувається спілкування);
 - виразність і образність (добирати слова та будувати речення так, щоб якнайкраще, найточніше передати думку; бути оригінальним у висловлюванні та впливати на співрозмовника).

ПОРАДИ ДЛЯ ЕТИКЕТНОГО СПІЛКУВАННЯ

- Добре уміти слухати (методика активного слухання, що передбачає:
а) бути доброзичливим; б) вникати у суть мовленого; в) не ставити багато запитань; г) аналізувати, як реагує партнер на ваші слова; ґ) не поспішати з висновками).
- Керувати своїми почуттями.
- Знати про що говорити.
- Не говорити самому без потреби про домашні справи, сімейні взаємини, любовні пригоди та под.
- Жартуючи варто бути обачливим і тактовним.
- Ощадно ставитись до часу, уваги та терпіння співрозмовника.
- Ініціатива завершення розмови належить: а) особі жіночої статі; б) людині старшій за віком; в) особі вищій за соціальним становищем.
- Не поширювати плітки, чутки, образливі характеристики.
- Приязно ставитись до співрозмовника.
- Уміти поставити себе на місце комунікативного партнера.
- Завжди пам'ятати, що кожна людина має свою гідність.
- Давати можливість співрозмовникові говорити про себе.
- Не бути невільником співрозмовника.
- Дотримуватись культури спілкувальної поведінки на людях.
- У компанії не причинятися до творення груп.
- У гостині не сидіти мовчки.
- Бути людиною слова.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ АДРЕСАНТА

1. Бути у спілкуванні ввічливим і доброзичливим.
2. Не сприймати адресата помилково.
3. Не акцентувати своє Я.

4. Бути уважним на адресата, налаштованим на нього.
5. Ураховувати статусні та рольові характеристики адресата.
6. Зберігати дистанцію за несиметричності статусів і ролей комунікантів.
7. Не перетворювати діалог на монолог.
8. Вдало обирати тему, логічно розгортати текст, доречно використовувати мовний матеріал.
9. Належно аргументувати свої думки, твердження, оцінки.
10. Дотримуватися стильової тональності мовлення.
11. Дотримуватися фізичних параметрів мовлення.
12. Брати до уваги присутність третьої особи.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ АДРЕСАТА

1. Виявляти максимальну увагу до мовлення адресанта.
2. Ураховувати статусні та рольові характеристики адресанта.
3. своєчасно реагувати на мовлення адресанта.
4. Виявляти витриманість і доброзичливість.
5. Брати до уваги присутність третьої особи.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ТРЕТЬОЇ ОСОБИ

1. З'ясувати, чи її присутність бажана.
2. Не перебивати розмови, не втручатись у неї.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ

Майстерність мовлення, безпосередність словесної дії вимагають від читця, мовця знань теорії та методики, навичок і умінь виразного читання, добре виробленої техніки мовлення – комплексу теоретично-практичних основ вимови (досконале володіння мовним апаратом, уміння правильно користуватися в педагогічних, навчально-виховних цілях мовою та мовленням.)

Техніка мовлення містить такі елементи :

- 1) дихання – фізіологічну основу мовлення;
- 2) голос – головний інструмент мовця;
- 3) дикцію – чіткої вимови звуків, слів, виразів;
- 4) орфоепію – правильна літературна вимова.

Фонаційне (мовне) дихання – дихання під час мовлення, коли до фізіологічної функції (вводити в організм кисень і забирати вуглекислий газ) приєднується голосова – відбувається голосоутворення. Фонаційне та фізіологічне дихання мають свої особливості. Фізіологічне дихання: людина дихає невимушено, автоматично; вдих за часом дорівнює видиху; елементами дихального процесу є вдих – пауза – вдих. Фонаційне дихання: людина свідомо регулює процес дихання; вдих короткий, швидкий, а видих повільний; елементами дихального процесу є: вдих – видих йде разом із говорінням – вдих... Час видиху довший, ніж час вдиху.

Основні типи дихання: *грудний, черевний, змішаний діафрагмово-реберний.*

Грудний тип: дихальні рухи здійснюються у верхньому та середньому відділах грудної клітки. Вдих напружений, участь діафрагми в'яла. Недостатня активність черевного преса і діафрагми перешкоджає довгому й рівномірному видиху. Грудне дихання зумовлює перебір повітря та стомлює голос.

Черевний тип: дихальні рухи здійснюються у нижньому відділі грудної клітки. Позитивним моментом є легке й швидке вдихування, негативним –

пасивність верхнього та середнього відділів грудної клітки, що спричинює погіршення якості звуку.

Змішаний діафрагмово-реберний (повний) тип дихання: короткий, енергійний вдих, швидкий добір повітря під час майже непомітних люфт-пауз, розподіл тривалості видиху залежно від тривалості мовних тактів. Під час повного дихання усі дихальні м'язи активно працюють. Грудна клітка розширюється одночасно вздовж, впоперек, вперед, назад.

Від неправильного дихання залежить:

- 1) інтенсивність голосу,
- 2) інтервали,
- 3) тривалість звучання голосу.

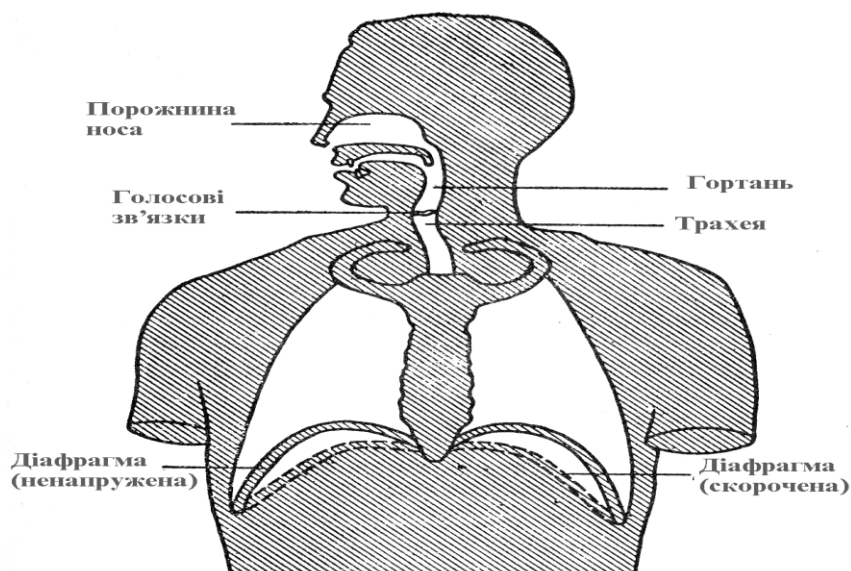
Добре поставлене дихання є основою для утворення гарного голосу, виразного мовлення.

Голос – звуковий потік, зумовлений дрижанням голосових зв'язок (у гортані) унаслідок проходження струменя видихуваного повітря, дієвий компонент звукового мовлення, результат складної фізіологічної та психічної діяльності людського організму; стимулюється інтелектом мовця, його емоціями, волею. Голос має індивідуальні особливості, які залежать також від голосового апарату – складного органу людської мови. В українській мові існує понад 300 означень до слова голос (*приємний, природний, дзвінкий, теплий, повчальний, глухий, верескливий, надтріснутий*). Щоб повноцінно використовувати голос, треба мати широке, відкрите, природне дихання (якраз видих “несе голос”). Основні властивості добре поставленого голосу: *повнозвучність* – невимушена, вільна звучність (на противагу напруженій); *милозвучність* – чистота і свіжість тембру (без сторонніх призвуків – хропіння, сапіння), *мелодійність* – здатність голосу відхилятися за певними законами вгору, вниз, встановлювати середній рівень; *гнучкість* – здатність легко і швидко змінюватися за висотою, силою, тривалістю звучання, тембром; *висота* – це якомога повніше використання діапазону голосу, доступне розширення звукових можливостей; *діапазон (об'єм)* –

кількість можливих для відтворення тонів; *сила* – визначається тим простором, який звук повинен заповнити; *тривалість* (темп) – здатність людини довго, не втомлюючись, зберігати основні властивості голосу.

Для усіх людей “мовних професій” важливо виділити “центр голосу” – його основний тон, робочу середину, ту частину мовного діапазону, яку людина підсвідомо й невимушено повсякчас використовує в житті.

Голос є основним елементом голосних звуків – [i], [и], [e], [y], [o], [a], у їх основі лежить голосове джерело (музичний тон). Голос наявний при артикуляції сонорних [л], [л’], [м], [н], [н’], [й], [в], [р], [р’], а також дзвінких приголосних [б], [г], [г’], [д], [д’], [з], [з’], [дз], [дз’], [ж], [дж]. У творенні глухих приголосних – [с], [с’], [ш], [ц], [ц’], [ч], [к], [х], [п], [ф], [т], [т’] бере участь лише шум.

Голосовий апарат

Голосовий апарат. Органи дихання подібні до ковальських міхів. Скорочуючись, діафрагма втягує повітря в легені. Кілька черевних мускульних систем, які підпирають на діафрагму і натискають на грудну клітку, виштовхують повітря з легень.

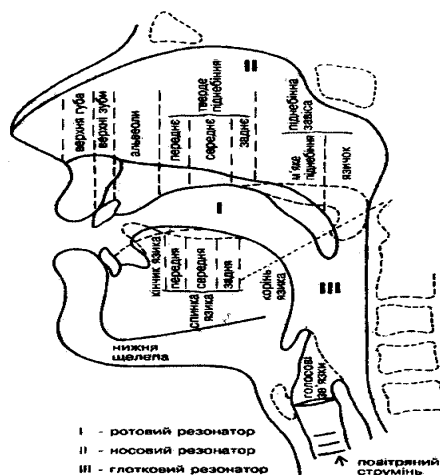
Якщо голосові зв'язки напружені та зімкнуті, то коли через них проходить повітря, вони вібрують. Так утворюється голос.

Резонатори – гортань, рот, порожнина рота та інші камери – розширюють і збагачують звук.

Артикулятори, рухомі й нерухомі (язик, губи, зуби, щелепа, піднебіння та ін.), утворюють звуки з індивідуальним забарвленням, на що впливають, наприклад, зміни розміру і форми порожнини рота та інші чинники.

Органи мовлення – мовний апарат, органи людини, що беруть участь в утворенні звуків. Сюди входять мовленнєві центри мозку; системи, які координують дії всіх органів; голосові органи, резонатори; органи сприйняття мови – усної і писемної. Органи мовлення поділяють на три групи: 1) *артикуляційні*, що формують специфічні ознаки окремих звуків (язик, губи, зуби, альвеоли, тверде і м'яке піднебіння, нижня щелепа); *фонаційні*, що забезпечують утворення голосу та його повноцінне звучання (трахея, гортань, голосові зв'язки, а також носова та надглоткові резонансні порожнини); *респіраторні* (дихальні), що утворюють повітряний струмінь (легені, діафрагма, дихальне горло).

Дослідники голосу важливе значення в його утворенні надають вібраторам, а також резонаторам, якими можуть бути, як вважають, різні органи людського тіла (хребет, живіт, карк та ін.; їх налічують понад 20).

Дикція – це правильна роздільна вимова окремих мовних звуків.

Орфоепія – правильна вимова звуків у певних фонетичних умовах, у певних сполученнях із іншими звуками, а також у певних граматичних формах, в окремих словах і групах слів.

Для того, щоб своєю мовою естетично впливати на слухачів, недостатньо однієї якості та чистоти дикції, необхідно ще й правильність вимови окремих слів. Можна якісно і чітко вимовляти окремі звуки та слова, але якщо вимова їх не відповідає орфоепічним нормам, то мова в цілому не забезпечить легкості й швидкості розуміння змісту, який вона виражає.

Орфоепія передбачає також знання того, як поведуть себе звуки в певних позиціях: голосні – в наголошеному чи ненаголошеному складі, приголосні – в кінці слова чи складу, у сусідстві один з одним. Так, в українській літературній мові голосний [o] в ненаголошеній позиції вимовляється чітко. Неприпустима вимова ненаголошеного [o] наближено до [a] чи [y] в словах, у яких цей звук стоїть перед складом з наголошеним [y] або іншим голосним, як – от : [гулубка], [зузул'а], [курова].

Звук [в] вимовляється як двогубний (інакше – губно – губний) щілинний сонорний приголосний лише перед голосним, як – от : [Васил'], [волога], [веч'ір], [виг'ін]. В інших позиціях він чергується з нескладовим [y] (фонетичною транскрипцією [y]). Таких позицій є три :

- 1) на початку слова перед будь- яким приголосним – [узут': а] – *взуття*;
- 2) усередині слова після голосних перед приголосними – [заутра] – *завтра*;
- 3) у кінці слова після голосного перед паузою – [знау] – *знав*.

Відмінну рису фонетичної системи української мови становить наявність твердого [p] у кінці слова і в кінці складу, як-от : [цар], [кобзар], [секретар]. Лише власна назва Горький вимовляється з м'яким [p'].

Вимова дзвінких перед глухими:

1) в українській мові не піддаються оглушенню дзвінкі перед глухими, крім слів *легко, вогко, кігті, нігті, дігтяр*, у яких звук [г] знеголошується: [лехко], [вохко], [к'іхт'і], [н'іхт'і], [д'іхт'ар].

2) не втрачає дзвінкості також кінцевий дзвінкий префікс *без-, через-, перед-*, якщо вони стоять перед подальшими глухими, їх прийнято вимовляти: [без]хутрий, [через]полосця, [перед]покій.

3) у словах з префіксами *з-* та *роз-* звук [з] перед глухими переходить у відповідний глухий: пишеться *зціплення*, вимовляється [с'ц'іплен':а]. Правописом зміна префікса *з-* на *с-* передбачено лише в словах, у яких він стоїть перед *к, п, т, х, ф*: *сказати, списати, схопити*.

Засоби логіко-емоційної виразності – сукупність органічно пов'язаних між собою компонентів виразності без осмислення й урахування яких, неможливо передати логічного та емоційного (внутрішнього, психологічного) змісту мовлення. До таких компонентів належать:

1. Паузи (синтаксичні, логічні, психологічні, віршовані, фізіологічні).
2. Змістова та емоційна функція логічно наголошених слів.
3. Мелодика та її основні ходи (зміни).
4. Видозміни темпу читання.
5. Невербальні засоби виразності.

Інтонація – ритмічно-мелодійна особливість мовлення, різні співвідношення кількісної зміни тону, тембру, інтенсивності, довготи звуків, які служать для передачі змістових і емоційних відмінностей висловлювань. Інтонацію творять:

- а) підвищення і зниження голосу,
- б) паузи,
- в) наголоси (логічні, психологічні, емоційні, ритмічні).

За допомогою інтонації у потоці мовлення виділяють фрази і їхні змістові частини, протиставляють чи зіставляють висловлювання щодо їхньої мети (розповідь, волевиявлення, запитання), передають суб'єктивне ставлення до висловленого.

Інтонація виконує важливі функції: логічні і граматичні, образні, емоційні, стилістичні, естетичні. Вона дає змогу мовцеві свідомо урізноманітнювати виражальні засоби усної мови, передавати тонкі семантичні та емоційні відтінки думки, підтекст, створює своєрідну “музику” усного мовлення, її ритмомелодику, які є знаряддям інтелектуального, емоційного, вольового впливу на слухача.

Виняткова роль інтонації у формуванні речення (*Мама! Дощ? Уперед!*). Без інтонації не може бути виражена ні модальність, ні предикатність.

Приємну та правильну інтонацію забезпечує вироблений і добре поставлений голос, що досягається спеціальним тренуванням. Невиправдані інтонації позбавляють живе слово сили, роблять його штучним, фальшивим. Хибами інтонування є “вистрілювання” звуків, складів чи окремих слів, форсування голосу, монотонність, млявість, крикливість, швидкий темп, приглушеність тощо.

Пауза – перерва у мовному потоці, в артикуляції органів мовлення. У мовленні пауза пов’язана з мовно-комунікативними причинами: закінчення процесу мовлення або певного мовленнєвого відтинка (синтаксична пауза), потребою часу для обдумування, добирання належного слова, фрази (пауза хезитації), для увиразнення, виділення наступного тексту (емфатична пауза), перерва у мовленні з психологічних причин (емотивна (психологічна) пауза). Пауза може бути зумовлена і фізіологічною причиною – потребою зробити вдих (так звана люфт-пауза). За тривалістю здебільшого виділяють три види пауз: короткі, середні й довгі (при докладнішому аналізі – також найкоротші і найдовші).

Місце паузи впливає на зміст фрази: *Уважно слухай радіо – Уважно / слухай радіо; Сиджу за комп’ютером щодня / буваю й на городі – сиджу за комп’ютером / щодня буваю й на городі.*

Паузи, як і слова, допомагають спілкуванню. Тому вони не мають бути порожніми.

У писемному тексті паузі відповідають ті чи ті пунктуаційні знаки, однак вони повністю не збігаються з паузами в усному мовленні. Особливої уваги потребують *логічні паузи*, обов’язкові в усній мові, але на письмі нічим не позначені. В емоційній мові активну роль виконують ще *психологічні паузи*.

У різних ситуаціях виправдана пауза перед *і, та*: *Там сміху людського / і плачу не чуть; В селі не бачили / й не чули, де вона поділась (Шевченко).*

Щоправда, при швидкому темпі мови пауза перед сполучником *i* стає нульовою, але злам мелодії інтонації залишається виразним.

У простому поширеному реченні пауза, не позначена на письмі, відділяє словесну групу підмета від такої ж групи присудка: *Золотий промінь сонця / перелинув із сходу на захід* (Коцюбинський). Виразною є т.зв. предикативна пауза, яка виникає на місці нульового присудка (присудок не названий, його можна тільки домислити): *А на небі / тихі зорі; Мій садок / під горою; А ось / козаки*.

Кома після сполучника *i* (*та*) не впливає на інтонацію, пауза виникає перед сполучником: *Давид розгорнув книжку / і, вп'явшись очима в дрібний шрифт, почав читати* (Головко).

Вставні слова, відокремлені комами на письмі, вимовляються без пауз на місці коми, але звучать нижче, тихіше й швидше, ніж усе речення: *Там, кажуть, з гір усю країну видно* (Леся Українка). Так само звучить непоширене або малопоширене звертання в середині і в кінці речення: *Де так, сину, довго забарився?* (Стельмах). На початку речення звертання відділяється від слів, що йдуть за ним, короткою паузою: *Дядьку, он зима біліє* (Глібов), не потрібна пауза й після вигуків, тісно пов'язаних з дальшим звертанням: *Ой, лишенько, як страшно!* (Леся Українка). Без паузи на місці коми вимовляється й фрази *більше, ніж ... , менше, як ...*.

Словесний наголос – наголос, який полягає у виділенні одного складу в слові за допомогою артикуляційних засобів, властивих мові, – посилення м'язової напруженості мовного апарату, збільшення сили видиху, зміни висоти тону, збільшення тривалості звучання. Склад і голосний у складі, на який падає наголос, називається *наголошеним*. Кожне самостійне слово має один наголос, хоч багатоскладові слова можуть мати на інших складах дещо ослаблений наголос. Тому розрізняють наголос *головний* і *побічний*. В українській мові наголос *вільний, різномісний*, він може падати на будь-який склад слова, наприклад: *коса́, ха́та, заме́тений*. В інших мовах слова мають постійне місце наголосу. У французькій мові він на останньому складі, у чеській, словацькій – на першому, у

польській – на передостанньому (хоч і там є свої винятки). Вільний наголос не означає, що наголошувати слова можна довільно. У наголошуванні українських слів є своя системність, яка виявляється в тому, що певні групи слів об'єднуються одним правилом щодо наголошування.

Акцентуаційні особливості української мови різноманітні та складні. Знання особливостей наголосу для вчителя таке важливе, як і знання правил вимови голосних і приголосних. Проте в мовній практиці багатьох учителів ще помітні серйозні порушення нормативного наголосу.

Щоб уникнути типових порушень нормативного наголосу, необхідно добре усвідомити та засвоїти найхарактерніші його особливості, що вкладаються в ряд певних загальних правил.

Правомірне наголошування іменників

1. В іменниках із суфіксом **-анн(я)**, що об'єднують в собі більше двох складів, наголошується суфікс (*запитання, видання, пізнання, писання* та ін.) або рідше передсуфіксальний склад (*сватання, стукання, возз'єднання*), але не останній склад, як це часто можна почути.

У двоскладових іменниках із суфіксом **-анн(я)**, наголос переходить на закінчення: *знання, спання, звання, брання*.

Якщо двоскладові іменники з часткою **не**, то наголос залишається на частці: *небіж, недруг, нежить, нелад, нелюб, несмак, нетель, неук, нехрист*.

2. В іменниках із суфіксом **-ань** наголошується суфікс: *горбань, гортань, Кубань*.

3. Постійний наголос мають іменники з суфіксами **-ист** (*-іст, -їст*), **-инн(я)**: *бандурист, атеїст, картоплиння, бурячиння, гарбузиння*.

4. Постійний наголос також в іменниках з суфіксом **-ин(а)**, він припадає на флексію (закінчення): *старовина, глибина, довжина, новина*. У називному та знахідному відмінках множини наголос переноситься на суфікс: *старовини, глибини* і под.

5. В іменниках з префіксом **недо-** наголос припадає на другий склад: *недобиток, недокурок, недомірок, недоносок, недоросток, недоумок*, але: *недовіра, недоплата*.

6. Віддієслівні іменники з суфіксом **-иво** завжди зберігають наголос на корені: *печиво, вариво, місиво* – від *пекти, варити, місити*.

В таких же іменниках на **-иво**, але створених не від дієслів, а від іменників, наголос переноситься на флексію: *м'ясо – м'ясиво*.

Наголос на флексію припадає також:

а) в іменниках з суфіксом **-ен(я)**, що означають малих тварин: *цуценя, собаченя*;

б) у субстантивованих прикметниках на **-ов(ий)**: *черговий, іздовий, вартовий*.

7. Кореневий наголос зберігають також похідні власні іменники на **-чина, -щина**: *Харківщина, Сумщина, Одещина, Рівненщина*.

Такий же наголос властивий і для тих слів, від яких вони утворені: *Харків, Суми, Одеса, Рівне*.

8. У словах-назвах місцевості, річок, озер, жителів на **-ан, -ян, -чан** майже завжди наголошуються морфеми: *Бережани, Бердянка (річка), Сумчани, кияни*.

9. В іменниках з двома коренями наголос природно падає на другу складову частину: *буревісник, бурелом, горбокони́к, дроворуб, землекоп, кашовар, лісосмуга*.

Але в словах типу *літопис, рукопис, живопис* наголошується перша частина. Перша частина наголошується також у тих двоскладових іменниках, в яких вона виступає дієсловом наказового способу: *варивода, вертихвістка, крутивус, пройдисвіт*.

Прраваомі́рне наголошування прикметників

Наголошені суфікси маємо у прикметниках:

1) із семантикою збільшеності й згрубілості на **-езн-** (*старезний*); **-ецьк-** (*здоровецький*); **-енн-** (*довженний*); **-анн-** (*дурманний*); **-уч-** (**-юч-**) (*злючий*); **-ач-** (**-яч-**) (*добрячий*); **-уц-** (**-юц-**) (*багатючий*); **-ац-** (**-яц-**) (*путячий*).

2) із семантикою зменшеності й здрібнілості на **-ісіньк-** (чистісінький); **-юсіньк-** (малюсінький); **-есеньк-** (тонесенький); **-уват-** (гіркуватий); **-еньк-** (гарненький); **-ав-(-яв-)** (білявий); **-аст-(-яст-)** (червонястий).

3) що утворені від іменників на **-аст-(-яст-)** (дугастий, сріблястий); **-ат-** (бородатий); **-ист-** (голосистий); **-овит-** (талановитий); **-ив-** (плаксивий); **-лив-** (здоблївий); **-ичн-(-ічн-)** (категоричний); **-уват-(-юват-)** наголос на другому складі суфікса: (синюватий).

4) що утворені від дієслів на **-уч-(-юч-)** (блискучий); **-ач-(-яч-)** (гарячий); **-ущ-(-ющ-)** (загребущий); **-ащ-(-ящ-)** (пропащий).

5) відносні з суфіксами **-ин-(-їн)** (горобиний, солов'їний); **-альн-(-яльн-)** (театральний); **-ильн-** (точильний); **-альн-** (складальний).

Правомірне наголошування числівників

Числівники *одинадцять, дванадцять* і под. аж по *дев'ятнадцять* мають наголос на афіксі **-на**, крім орудного відмінка, в якому він переходить на закінчення: *одинадцятьма (одинадцятьома)*, але може переходити й на флексію: *дев'ятнадцятьох, дев'ятнадцятьом*.

Числівники *п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят* наголос мають на суфіксальному голосному **-а**.

Найбільше порушення наголосу спостерігаємо при вимові числівників у різних відмінкових формах, тому доцільно знати правила:

1. При відмінюванні числівників наголос переходить на флексію:

а) у кількісних простих числівниках: *один, одного, одному, одним; шість, шести і шістьох, шістьом, шістьма і шістьома;*

б) у кількісних складних числівниках (*двадцять, тридцять, сорок, сто*): *двадцять, двадцяти і двадцятьох, двадцятьма і двадцятьома; сорок, сорока;*

в) у кількісних складних числівниках: *п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят*. Вони відмінюються в другій своїй частині: *п'ятдесят, п'ятдесяти і п'ятдесятюх, п'ятдесятюм, п'ятдесятма і п'ятдесятьома;*

г) у кількісних складених числівниках: *двадцять п'ять, двадцяти п'яти і двадцятьох п'ятьох* і т.д., *триста вісімдесят сім, трьохсот вісімдесяти (вісімдесятьох) семи (сімох)*.

д) у неозначено-кількісних числівниках: *кілька, кількох, кільком, кільканадцять, кільканадцятьох, кільканадцятьом, кільканадцятьма (кільканадцятьома)*, але й *кільканадцяти*;

Складні числівники, що означають сотні: *двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* – відмінюються в обох своїх частинах і мають наголос на другій частині слова: *двісті, двохсот двомстам, двомастами, на двохстах; сімсот, семисот, семистам, на семистах*.

3. Нерухоми́й наголос при відмінюванні мають:

а) числівники: *дев'яносто, тисяча, мільйон* та інші позначення великих чисел;

б) порядкові числівники: *перший -а, -е, першого, першої, першій, перші, перших, першим; другий, -а, -е, другого, другої, другій, другі, других, другим*.

Числівники (крім таких, як *один (однотипний)*, *два (двоногий)*, *три (триножити)*) та подібних у сполученні з іншими словами не передають наголосу.

Правомірне наголошування займенників

Питальний займенник *який, якого* і под. у певних зворотах змінює звичайний наголос. Питаємо: *на яко́му?* А відповідаємо: *ні на я́кому?*

Означальний займенник *сам, самий* у значенні (*сам один, без інших*) у всіх відмінках зберігає наголос на закінченні: *само́го, само́му, сами́х* і под. А займенник тієї ж групи *самий*, що вживається тільки у сполученні з вказівними займенниками або прикметниками – для творення вищого ступеня порівняння (*той самий, така сама*), у всіх відмінках має наголос на початковому складі.

Мають різний наголос у давальному та місцевому відмінках однини займенники *той, цей, весь*. Говоримо: *того́ дня*, але: *на то́му тижні*; *всього́ того*, але: *при всьо́му тому*; *ми раді цьо́му*, але: *на цьо́му ми не спинимось*.

Із різним наголосом уживаються також заперечені займенники: *ні́кому* (нема кому) *поїхати по дрова*, але: *ніко́му не вдасться досягти тієї вершини*; *нічо́го* (нема чого) *вам сказати*, але: *нічо́го вони нам не зроблять*.

З подвійне наголошування мають займенники і тоді, коли часткою ні відокремлюються прийменник від займенника: *ні в ко́го і ні́ в кого*; *ні з кі́м і ні́ з ким*, *ні в чо́му і ні́ в чому*.

Займенники з суфіксами *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-*, співвідносні з прикметниками, наголос мають на початковому суфіксному голосному: *все́нький*, *отаке́нький*, *отакесе́нький*, *самісі́нький*.

Правомірне наголошування прислівників

Прислівники в основному мають наголос тих слів, відяких вони утворені (прикметникового та числівникового походження).

1. Прислівники прикметникового походження на кінцевий *о*, *е*: *братні́й* (прикметник) – *братньо́* (прислівник), *достатні́й* – *достатньо́*, *дружні́й* – *дружньо́*, *радісний* – *радісно́*, *чистий* – *чисто́*, *добрий* – *добре́*. Але *близький* – *близько́*, *стрункий* – *струнко́*.

2. Прислівники прикметникового походження вищого та найвищого ступенів: *вищій* – *вище́*, *гірший* – *гірше́*, *довший* – *довше́*, *найвищий* – *найвище́*, *щонайповніший* – *щонайповніше́*, *якнайкращий* – *якнайкраще́*.

3. Прислівники прикметникового походження, що пишуться через дефіс: *наш* – *по-нашому́*, *братерський* – *по-братерсько́му*, *український* – *по-українсько́му* і под.

4. Прислівники числівникового походження: *десять*, *десятьох* *удесятеро́*, *удесятьох*; *троє*, *тьрьох* – *утроє́*, *утрьох*; *другий* – *вдруге́*, *по-друге́*; *третій* – *втретє́*, *по-третє́*; *перший* – *спершу́*, *по-перше́*.

Правомірне наголошування дієслів

Основні особливості наголошування дієслів:

1. В усіх формах дієслів типу *везти*, *вести*, *плести*, *нести*, *мести* наголос падає на голосний кінцевого складу: *везти*, *везу́*, *везеши́*, *везе́*, *веземо́*, *везете́*,

везуть; плести, плету, плетеш, плете, плетемо, плетете, плетуть; мести, мету, метеш, мете, метемо, метете, метуть.

2. Префікси в інфінітивах, як правило, не наголошуються. Наголошується лише префікс **ви-** в інфінітивах доконаного виду: *вигравати – віграти, виходити – віходити, вибачати – вібачити, виносити – віносити, виростати – віростити, вичерпувати – вічерпати*, а також в окремих дієсловах із кількома префіксами: *попродати, розпродати*.

Не падає наголос на префікс у більшості дієслів дійсного умовного та наказового способів: *розподіляю, розподіляєш, розподіляє, розподіляв би, розподіляй; виробляю, виробляєш, виробляє, виробляв би, виробляй; відвідаю, відвідаєш, відвідав би, відвідай*.

Однак існують дієслова, в яких у формах теперішнього часу, крім першої особи однини, префікс наголошується. До цього типу належать такі дієслова, в яких після префікса звук **і** на початку кореня змінюється на **й**, і такі, в яких голосний кореня випадає, а після кінцевого приголосного у префіксі виникає **і**: *іти – зайду, зайдеш, зайдемо; підійти підійдеш, підійдуть; обійняти – обіймемо, обіймуть; найти – найду, найдеш, найдемо, найдуть; розбити – розіб'ю, розіб'єш, розіб'ють, проте стерти – зітру, зітреш; надпити – надіп'ю, надіп'єш*.

3. На особове закінчення наголос припадає:

а) у дієсловах теперішнього часу з приголосною інфінітивною основою: *бігти – біжу, біжиш, біжить, біжимо, біжете, біжать; стригти стрижу, стрижеш, стрижу, стрижемо, стрижете, стрижуть*.

Лише в дієслові **могти** в усіх особових формах наголос падає на корінь: *могти – можу, можеш, може, можемо, можете, можуть*,

У дієсловах минулого часу з наголошеною основою в інфінітиві наголос зберігається на основі: *бачити – бачив, бачила, бачимо; вивезти — вивіз, вивезли;*

б) у дієсловах теперішнього часу другої дієвідміни, якщо в інфінітиві їх наголос падає на суфікс **-а-**, **(-я-)**: *лежати – лежу, лежиш, лежить, лежимо, лежите, лежать; стояти – стою, стоїш, стоїть, стоїмо, стоїте, стоять*.

У дієсловах першої дієвідміни з наголошеним інфінітивом суфіксом **-а-, -я-** наголос в особових формах зберігається на суфіксі: *позичати – позичаю, позичаєш, позичаємо, позичаєте; кружляти – кружляю, кружляє, кружляємо, кружляють;*

в) у формах дієслів із суфіксом **-і-**, який втрачається в теперішньому часі: *тремтіти – тремчу, тремтиш, тремтить, тремтимо, тремтите, тремтять;*

Але в дієслові **хотіти** наголос переходить на корінь: *хотіти, хочу, хочеш, хоче, хочемо, хочете, хочуть.*

г) у дієсловах минулого часу жіночого та середнього роду і в множині, якщо в інфінітиві наголошується суфікс: *гребти – гребла,, гребли; відповісти – відповіла, відповіли.*

Якщо в інфінітиві суфікс **-ти** не наголошується, то в минулому часі тільки в дієсловах типу **пити, лити, бути** наголошується закінчення (*питиш – пило, пила, пили*), а в інших – зберігається на основі: *шити – шила, шили; мити – мила, мили.*

д) у дієсловах архаїчної групи: *їси, їмо, їсте, їдять; даси, дамо, дасте, дадуть.*

Вище наведені правила вказують лише на деякі основні акцентологічні особливості нашої мови і, звичайно, повністю задовольнити потреби читця не можуть. Крім цього, потрібно звертатися до відповідної літератури: довідників, словників.

Специфіка наголошування виявляється в **енклітиці** та **проклітиці**. **Енклітика** – слово без наголосу, яке стоїть після слова з наголосом, утворюючи з ним акцентну єдність: *на́ ніч, прі́ смерті, межі́ очі, нагорóджений був.* **Проклітика** – слово без наголосу, яке стоїть перед словом з наголосом і прилягає до нього: *по дорóзі, мої сині́.*

Темп – часова характеристика усного мовлення. У це поняття входять:

- 1) швидкість мовлення загалом,
- 2) час звучання окремих слів,
- 3) інтервали і довжина пауз.

Темп буває повільний, уповільнений, середній, пришвидшений, швидкий, однак не повинен бути механічним, випадковим. Він є семантично важливим елементом мовлення, засобом розрізнення мовцем важливої / неважливої інформації. Темп мовлення може уповільнюватися та пришвидшуватися навіть у межах одного речення. Уповільнюючи темп, мовці виділяють інформативно важливу частину фрази або слова; переважно вони вимовляються роздільно й чітко. Натомість вставні конструкції, містячи другорядну інформацію, вимовляються швидше, ніж усе речення.

Темп мовлення залежить від чинників об'єктивних (особа співрозмовника, зміст інформації, мовленнєва ситуація) та суб'єктивних (рівень володіння мовою, фізичний та психічний стан мовця, його темперамент); у чоловіків темп мовлення переважно повільніший, ніж у жінок. Неоднакового темпу вимагають різні стилі й жанри мовлення.

Величина темпу визначається кількістю одиниць мовлення (складів, слів) за секунду чи хвилину. Вважають: якщо швидкість мовлення менша, ніж 100 слів за одну хвилину, то мовлення надто повільне. Також не варто виходити за межі 150 слів за хвилину. У публічних виступах рекомендують вимовляти не більше 130 слів на хвилину.

Існують підстави говорити про існування для кожної мови свого темпу мовлення, що показують експериментально-фонетичні дослідження значної кількості мовленнєвих фактів.

Темпоритм – органічна взаємодія темпу мовлення з ритмом. Темпоритм у мовленні – один з найвпливовіших засобів вияву внутрішньої енергії думки, сили почуття, вольової насаги. Зміст і сила переживань – основа темпоритму поведінки людини в різних ситуаціях. Внутрішній ритм плину біологічних і психологічних процесів організму та зовнішній темпоритм фізичної дії та темпоритм мови органічно скоординовані (хоч такий зв'язок зовнішньо може бути й контрастним). У темпоритмі фізичних дій, поведінки та мовлення виявляються органічні властивості вищої нервової системи, її природного

темпераменту. Звучний голос, упевнена манера поведінки, енергійне мовлення притаманні переважно сангвінікові; люди холеричного темпераменту частіше відзначаються різким тембром голосу, збудженим тоном, доволі строкатим темпоритмом. Мова флегматика переважно уповільнена, голос м'який, добродушний. Меланхолійний темперамент виявляє себе у приглушеному звучанні голосу, млявості інтонації, тривалості пауз.

Слід рішуче уникати зовнішнього наслідування “чужого темпераменту”. Оволодіння виразністю різноманітних темпоритмів мовлення – одна з важливих ознак педагогічної майстерності.

Милозвучність (евфонія) – характерна риса українського усного мовлення. Досягається через збалансоване вживання звуків – голосних/приголосних, дзвінких/глухих, м'яких/твердих; текст не повинен бути перевантажений словами, у яких є збіг важких для вимови чи неприємних для слуху звуків, а також словами, однаковими звукокомплексами (*Питання придбання устаткування і обладнання, ці цікаві новини*). Милозвучність досягається використанням фонетичних варіантів мовних одиниць (*з-зі-із; о-об, над-наді*), паралельних морфологічних форм (*на тім боці – на тому боці, братові – брату*), чергуванням звуків, спрощенням у групах приголосних та ін. Милозвучність забезпечується також правильною дикцією, доброю вимовою, опирається на повнозвучну вимову голосних у слові, насиченістю дзвінками приголосними, на характер наголошування (в українській мові – наголос напружено силовий). Отже, відповідна організація усного тексту, ритмомелодика забезпечують природну для української мови гармонійність і красу.

Невербальні (немовні) засоби спілкування – погляд, міміка, жести, різні сигнали (стук, дзвінок), у тактильному спілкуванні – дотик. У деяких ситуаціях засобом спілкування може бути також мовчання. Антропологи виявили до тисячі порухів людського тіла, значна частина яких має чітко виражене комунікативне призначення.

Серед невербальних засобів комунікації основними прийнято вважати:

- відстань між комуні кантами (успіх спілкування частково залежить від комфортної дистанції між учасниками комунікативного акту. Зазначена відстань – ідіоетнічна ознака: у різних народів вона відмінна. Так, у європейців – це віддаль простягнутої руки; у латиноамериканців – руки від ліктя до кінчиків пальців; у арабів – руки від кистьового суглоба до кінчиків пальців);

- поза мовця – це мимовільна або продумана постава тіла (види: незалежна, войовнича, пригнічена, скорботна та под.);

- погляд (види: діловий, світський, інтимний);

- міміка – рухи м'язів обличчя, які виражають психічний стан, почуття, настрій людини;

- симптоми – вияви душевного стану, які в словесному вираженні виглядають, як *позеленів, почервонів, кинуло в ніт* і под.;

- пантоміміка – рухи всього тіла: рук, голови, плечей, тулуба, ніг – рухів, які зовнішньо відбивають психічний, емоційний стан людини;

- жести – це виражальні рухи рук (ритмічні, емоційні, вказівні, зображальні, жести-символи). Жести повинні бути естетичними, вони – елемент загальної культури людини;

- неканонічні звукові знаки – це акустичні жести: позіхання, оплески, зітхання, сміх, покашлювання, посвистування, цмокання тощо.

Доведено, що невербальні засоби дуже промовисті.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ

ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ ТА ПОРАДИ ЩОДО ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ

Умови правильного дихання

Вдихати повітря через ніс слід вільно, безшумно.

1. Починати говорити можна тоді, коли в легені взято незначний надлишок повітря, потрібний для виголошення структурно-логічної частини тексту; це позбавить від “позачергового” вдиху, який порушує плавність і ритм мовлення, спричинює уривчастість, поверховість дихання.

2. Не допускати, щоб повітря було витрачене повністю (тобто не допускати повного звільнення легенів від повітря) – це призведе до аритмії, фальцетів та ін. Витрачати повітря слід економно й рівномірно.

3. Варто скористатися кожною природною зупинкою в мовленні для дозбирування запасу повітря в легені. (Дозбирування повітря під час природних зупинок здійснюється так званим нижнім диханням; рухається діафрагма, а верхня частина грудної клітки і ребра підняті й нерухомі).

Поповнювати запас треба своєчасно та непомітно.

4. Пам’ятати, що від глибини вдиху залежить сила видиху, отже – сила звучання голосу.

5. Вдихати і видихувати треба безшумно, непомітно для слухача, адже якісний звук утворюється спокійним струменем повітря, що виходить під час рівномірного вдиху і видиху (тут не йдеться про афективне мовлення).

6. Пам’ятати, що мікрофон дещо змінює природність усного мовлення. Обов’язково слід вивчити особливості свого мовлення перед мікрофоном, домагатися рівномірного струменя видихуваного повітря, енергійного й повного звучання, зважити на можливі деформації тембру.

Умови, за яких дихання під час мовлення буде правильним, можуть бути реалізовані систематичним тренуванням. Окрім тренування, слід дотримуватися і деяких гігієнічних правил:

а) не читати вголос чи промовляти у непровітреному, душному, з надто сухим повітрям приміщенні;

б) дихання залежить і від розміру приміщення, його акустики: сила звуку залежить і від якості дихання, яка зумовлена активною роботою реберних, діафрагмових і голосових м'язів;

в) оскільки надлишок повітря утруднює утворення звуку, не слід набирати в легені надто багато повітря;

г) поза мусить бути вільною (рівно сидіти, краще – стояти), грудна клітка не стиснута, голова піднята;

г) не можна надмірно підсилювати голос, напружуючи голосові зв'язки, бо це вимагатиме напруження і дихального апарату, що призведе до розладу всього апарату мовлення;

д) не слід без належної паузи переходити від афективного до врівноваженого мовлення – у стані афекту дихання не може бути правильним.

Тренувальні вправи

(контроль за глибиною дихання)

Тримаючи праву руку на верхній частині живота, а ліву – на нижніх ребрах, виконати такі вправи:

1. Видихнути з легень повітря (губи “трубочкою”).
2. Вдихнути через ніс на рахунок 1–2–3 (діафрагма опущена, верхня частина живота напружена).
3. Розширити грудну клітку, розсуваючи ребра (1 сек.).
4. Підтягти нижню стінку живота (1 сек.).
5. Затримати дихання (1 сек.).
6. Видихнути через рот 1–2–3–4–5.

7. Зробити короткий вдих ротом і носом, видихнути на рахунок 1–2–3–4–5, знову короткий вдих – видихнути на рахунок 6–7–8–9–10, вдих-видих 11–12–13–14–15, вдих-видих 16–17–18–19–20. Повторити кілька разів. Поступово повітря можна затримати довше, видихаючи на рахунок 1–7, 8 ..., домагаючись, щоб вистачило повітря на такий і довший рахунок.

Вправи

(поставити дихання, поліпшити звучання голосу)

1. Пряма, вільна поза, руки – на нижні ребра, по обидва боки грудей; дихаєте легко й регулярно: 5 сек. – вдих, 5 сек. – видих. Цей рух має поширюватися на грудну клітку й живіт. Поступово доводите вдих і видих до 10 сек. Вправу виконуєте 10 і більше разів в день, дбаєте, щоб не було різких поштовхів.

2. Поволі крутите головою коловим рухом (чергуєте рух: зліва-праворуч, справа-ліворуч), нагинаєтеся вперед і видихаєте. Різко викидаєте руки і плечі вперед. Потім видихаєте, поволі розширюючи груди, перегинаєтесь назад.

3. Наповніть легені повітрям якомога швидше, але не судорожно, тягніть *a-a-a...* на висоті, яка для вас можлива, поволі й рівномірно виштовхуючи повітря (10 сек.). Вслухайтесь у звучання, яке має бути стійким до кінця. Повторюєте по 5 хв. один-два рази в день, збільшуючи тривалість звучання до 20–30 сек. Економте дихання, залишайте достатній запас повітря.

4. Тягніть *a-a-a...*, але мінняйте силу звучання. Починайте тихо, поступово нарощуючи звук, а потім понижуйте до повного завмирання. Вправу робіть кожного дня, поки звук не стане стійким, довгим, слухняним. Робіть і навпаки: починайте зі сильного звучання, знижуючи його поволі, а потім нарощуючи.

Артикуляційна гімнастика для губ

1. Вихідне положення: губи стиснуті, щелепи стиснуті. Випнути губи вперед, утворивши “хоботок”, розтулити кутики губ убік, наче посміхаючись, але губи не розтулювати, лічіть: раз – губи вперед, два – кути губ убік і т.д.

2. Вихідне положення: щелепи зімкнені, губи випнуті “хоботком” вперед. Раз – підняти “хоботок” до носа, два – спустити його до підборіддя і т.д. А потім виконати “хоботком” обертальні рухи: раз – вгору, два – вправо, три – вниз, чотири – вправо і т.д.

3. Вихідне положення: щелепи зімкнені, губи розімкнені. Раз – верхню губу підняти вгору, до носа, так, щоб вона піднімалась, ковзаючи по яснах, і не виверталась. два – губа повертається на місце і т.д. Потім на “раз” – нижню губу вільно опустити вниз, не вивертаючи, так, щоб оголились нижні зуби, “два” – губа йде у вихідне положення.

4. Вихідне положення: щелепи і губи розімкнені. Раз – верхню губу опустити і, натягнувши її на верхні зуби, втягнути всередину, два – повернути її на місце. Потім на “раз” – обидві губи одночасно натягнути на зуби, два – повернути губи у вихідне положення і т.д.

Вправи для язика

Вихідне положення для всіх вправ: рот розкритий приблизно на ширину одного-двох пальців, язик лежить на дні рота, у спокійному стані, ненапружений.

1. Раз – кінчик язика з силою вперти у нижні передні зуби, два – підняти його вгору і з силою вперти у верхні передні зуби, раз – вниз, два – вгору і т.д.

2. Раз – кінчик язика опустити вниз і якомога далі загнути під язик, два – підняти кінчик язика і якомога далі відсунути до м'якого піднебіння і т.д.

3. Раз – кінчик язика відсунути якомога далі вправо, торкаючись внутрішнього боку щоки, два – те ж вліво і т.д. Язик трохи висунути, але так, щоб він лежав, а його кінчик розташовувався на нижніх зубах, потім губи заокруглити

як для вимови звука [y] і загнути бокові краї язика вгору, утворивши “трубочку”. Виконуючи вправу, вдихати повітря через “трубочку”, утворювану язиком.

Рекомендації кінесолога

1. Пам’ятаючи, що людське обличчя, особливо очі, володіють винятковою виразністю, треба намагатися бачити слухача і стояти перед ним так, щоб і він бачив у доброму освітленні наше обличчя.

2. У всіх випадках живого спілкування слід залишатися природним, самим собою.

3. Жести, міміка мовця, зокрема лектора, учителя, тележурналіста повинні мати ознаки його індивідуальності, а не бути “запозиченими” у популярного артиста або іншого лектора, який користується успіхом.

4. Не слід, проте, і хизуватися індивідуальністю – не можна бути однаковим у різних ситуаціях спілкування, “культивувати” до самозамилування свою манеру говорити.

5. Мовлення повинно бути змістовним, яскравим і емоційним, але не варто нав’язувати власних емоцій – їх треба викликати у слухача, тому, спілкуючись, слід бути щирим і природним. У цьому полягає й естетика спілкування.

6. Природні можливості людського голосу, його тембр, темп мовлення у поєднанні з мімікою і жестами творять виразність мовлення, якщо будуть підпорядковуватися усвідомленій меті спілкування і якщо текстові мовлення цілком віритиме його інтерпретатор.

7. Надмірна жестикуляція, невиправдана міміка з’являються, коли мовлення бідне, неточне. А оскільки міміка і жести лише допомагають слову, то слід опанувати багатство мови – словникове, структурно-інтонаційне, акцентуаційне тощо.

8. Оскільки стриманість є ознакою вихованості, то, прагнучи до високого ступеня вихованості, слід остерігатися, щоб стриманість не перейшла у

скованість, адже мистецтво живого мовлення потребує невимушеності у вираженні думки і почуттів.

9. Варто запам'ятати цінні поради класичної риторики: коли хочеш переконати слухача або читача в правдивості запропонованої теми, треба, щоб:

а) слово твоє було зрозумілим,

б) тема була переконливо обґрунтована,

в) мовлення багатим, правильним і приємним,

г) той, хто прагне бути бажаним співрозмовником, повинен багато знати, особливо історію, філософію, етику й естетику.

10. Слід тренувати слух, щоб тонко відчувати й чуже, і власне слово. Тренувати варто і свої почуття, щоб уміти їх і стримувати, і виявляти в рамках пристойності, етики. Це допоможе вправно володіти психологічними жестами.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антисуржик : Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / За заг. ред. О. Сербенської. – Л., 1994.
2. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Антоненко-Давидович Б. Д. – К : Укр. книгарня, 1997.
3. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Бабич Н.Д. – Львів, 1990.
4. Багмут А. Й. Інтонація як засіб мовної комунікації / Багмут А. Й., Борисик І. В., Олійник Г. П. – К., 1980.
5. Багмут А. Й. Інтонація спонтанного мовлення / Багмут А. Й., Борисюк І. В., Олійник Г. П. – К., 1985.
6. Багмут А. Й. Семантика і інтонація в українській мові / Багмут А. Й. – К., 1991.
7. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. / Бацевич Ф. С. – К. : Вид. центр “Академія”, 2004.
8. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підруч.] / Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. – К. : Либідь, 1993.
9. Бобир О. Етикет учителя : навч.-метод. посіб. / Бобир О. – К. : Ленвіт, 2004.
10. Бобир О. В. Етикет учителя : навч.-метод. посіб. / О. В. Бобир. – К. : Слово, 2009.
11. Богдан С. К. Мовний етикет українців : традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998.
12. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч.-метод. посіб. – Л. : Норма, 2005.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005.
14. Винницький В. Українська акцентна система : становлення, розвиток / Винницький В. – Л., 2002.
15. Волкотруб Г. Й. Стилїстика ділової мови / Волкотруб Г. Й. – К. : МАУП, 2002.

16. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Словотвір / Волох О. Т. – К. : Вища шк., 1986.
17. Гриб В. П. Постановка мовного голосу / Гриб В. П. – Луцьк, 2001.
18. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення : навч. пос. для студ. аграрних вищих навч. закладів та коледжів / Гриценко Т. Б. – К. : Центр навчальної літератури, 2005.
19. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови / Єрмоленко С. Я. – К. : Довіра, 1999.
20. Іванишин В. Мова і нація / Іванишин В., Радевич-Винницький Я. – [Вид. 4-е, доп.]. – Дрогобич, 1994.
21. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / Караванський С. – К. : Видавництво “Українська книга”, 2004.
22. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики / Караванський С. – Л. : БаК, 2006.
23. Караванський С. Секрети української мови / Караванський С. – Л. : БаК, 2009.
24. Комарова І. Культура педагогічного спілкування вчителя / І. Комарова // Шлях освіти. – 2001. – №1.
25. Корніяка О. Мистецтво гречності / Корніяка О. – К., 1995.
26. Культура фахового мовлення : навч. посіб. / [За ред. Н. Д. Бабич]. – Чернівці : Книги-XXI, 2005.
27. Мацюк З. Українська мова професійного спрямування : навч. посіб. / Мацюк З., Станкевич Н. – К. : Каравела, 2008.
28. Мацько Л. І. та ін. Українська мова : посібник / Л. І. Мацько, О.М. Сидоренко. – [2-е вид.] – К. : Либідь, 1996.
29. Мацько Л. І. та ін. Стилiстика української мови : підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М.Мацько. – К. : Вища шк., 2003.

30. Мацько Л. І. Культура фахової мови : навч. посібн. / Мацько Л. І., Кравець Л. В. – К. : ВЦ “Академія”, 2007.
31. Меш Г. Ш. 10 уроків ораторської майстерності тим, хто вчиться виступати публічно / Меш Г. Ш. – К., 1993.
32. Михайлюк В. О. Українська мова професійного спілкування : навч. посіб. / Михайлюк В. О. – К. : ВД “Професіонал”, 2005.
33. Непийвода Н. Практичний російсько-український словник. Найуживаніші слова і вислови / Непийвода Н. – К. : Основа, 2000.
34. Огієнко І. Історія української літературної мови / Огієнко І. – К. : Либідь, 1995.
35. Орфографічний словник української мови / [уклад. Головащук І. С.]. – К., 1994.
36. Орфоепічний словник української мови. – К., 1995.
37. Полюга М. П. Словник антонімів української мови / [за ред. Л. С. Паламарчука]. – К. : Довіра, 1999.
38. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови / Пономарів О. Д. – К. : Либідь, 1993.
39. Пономарів О. Культура слова : мовностилїстичні поради : навч. посіб. / Пономарів О. – К. : Либідь, 1999.
40. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування : навч. посіб. / Радевич-Винницький Я. – К. : Знання, 2006.
41. Ревуцький Д. Живе слово / Ревуцький Д. – Львів, 2001.
42. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / Русанівський В. М. – К., 2001.
43. Сагач Г. М. Золотослів : навч. посібн. / Сагач Г. М. – К., 1993.
44. Семеног О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. / Семеног О. М. – К. : “Академвидав”, 2010.
45. Сербенська О. Культура усного мовлення : навч. посіб. / Сербенська О. – К. : Центр навчальної літератури, 2004.

46. Скіпачевич О. В. Вчимо емоційно правильно сприймати художній текст / О. В. Скіпачевич. // Почат. шк.– 1996. – № 12.
47. Словник труднощів української мови / [за ред. Єрмоленко С. Я.]. – К., 1989.
48. Словник-довідник з культури української мови / [Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак]. – К. : Знання, 2006.
49. Стахів М. Український комунікативний етикет : навч.-метод. посіб. / М. Стахів. – К. : Знання, 2008.
50. Струганець Л. В. Теоретичні основи культури мови : навч. посіб. / Струганець Л. В. – Тернопіль, 1997.
51. Українська мова : енциклопедія. – К., 2000.
52. Сучасний словник-мінімум іншомовних слів. – К. : Довіра, 2008.
53. Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969.
54. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972.
55. Сучасна українська мова / [за ред. М. Я. Плющ]. – К. : Рад. шк., 1994.
56. Сучасна українська літературна мова / [за ред. О. Д. Пономарева]. – К. : Либідь, 1997.
57. Український орфографічний словник : Близько 174 тис. слів / [за ред. В. Г. Скляренка]. – К. : Довіра, 2009.
58. Український правопис : [4-те вид.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 236 с.
59. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. – К. : Наук. думка, 2002.
60. Чак Є. Мовний етикет : «Дорогий друже!», «Бажаю щастя!» / Є. Чак // Дивослово. – 1998. – № 1.
61. Чак Є. Мовний етикет : «Щасливенько!» / Є. Чак // Дивослово. – 1998. – № 10.
62. Чмут Г. К. Культура спілкування / Чмут Г. К. – Хмельницький, 1996.
63. Ющук І. П. Українська мова / Ющук І. П. – К. : Либідь, 2003.

Навчально-методичне видання

Фенко Марія Ярославівна

ОСНОВИ КУЛЬТУРИ І ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ

Робоча навчальна програма та методичні рекомендації для студентів
спеціальності – початкова освіта